

XII.

LOKA-SAMDARŚANA-PARIVARTO NĀMA DVĀDAŚAH

(253) atha khalu Bhagavān punar apy āyuṣmantam Su-
bhūtim āmantrayate sma | tad-yathā 'pi nāma Subhūte striyā
bahavaḥ putrā bhaveyuh pañca vā daśa vā viṁśatir vā triṁśad
vā catvāriṁśad vā pañcāśad vā śatam vā sahasram vā⁽¹⁾ sarve
te mātūr glānayā udyogam āpadyeran katham asmākam mātūr
jīvitāntarāyo na bhaved iti katham asmākam mātā ciram jīvet
katham asmākam mātuh kāyo na vinaśyet katham asmākam
mātā cira-sthitikā bhavet katham asmākam mātūr nāmāvina-
śtam bhavet katham asmākam mātūr na duḥkhā vedanōtpa-
dyeta na cāsyā asparśa-vihāra amanaāpaḥ⁽²⁾ kāye utpadyeta |

tathāgatānām udyogam eva dr̄ṣṭāntena spaṣṭayann āha : tad-yathā 'pi
nāmēty-ādi. asparśa-vihāra iti asukha-vihārah. amanaāpa iti cittenānabhi-
pretaḥ¹. 15

tat kasya hetoh | etayā hi vayam janitāḥ duṣkarakārikāiṣā
'smākam jīvitasya dātrī lokasya ca samdarśayitī || iti te putrās
tām mātaram sarva-sukhōpadhānaiḥ sudhṛtām dhārayeyuh
sugopāyitām gopāyeyuh sukelāyitām kelāyeyuh mā khalv asyāḥ
kācid duḥkhā vedanā⁽³⁾ duḥkho vā 'sparśa utpadyeta cakṣuṣo
vā śrotrato vā ghrāṇato vā jihvāto vā kāyato vā manasto vā
vātato vā pittato vā śleṣmato vā samnipātato vā damśato vā
maśakato vā sarīrpato vā manusyato vā 'manusyato vā āpā-

(1) sahasram śatasahasram vēti dha° |

(2) na cāsyā sparśavihāra amana āpaḥ iti kha° ga° iia° ca° |

(3) duḥkhā kācid vedanā iti gha° |

1. °ttānabhiyutah C.

tato vā utpātato vā aniṣṭa-nipātaḥ (254) śarīre nipatet | evam
te putrās tāṁ mātaram sarva-sukhōpadhānaiḥ samanvāhṛtya
kelāyeyur mamāyeyur gopāyeyur eṣā 'smākam mātā jana-
yitrī duṣkarakārikāiṣā 'smākam jīvitasya dātrī lokasya ca
5 samdarśayitri'ti ||

pūrvavat *tat kasya hetor* ity āśaṅky' āha : *etayā hi vayam* ity-ādi. tatra
kenacid āhār'ādy¹-upastambhena sudhāritām anye 'pi dhārayeyuḥ. caur'ādibhyo²
vihita-rakṣatvena sugopāyitām³ gopāyeyuḥ. kāyika-mal'ādy-apanayanena su-
kelāyitām kelāyeyuḥ. āpātato⁴ vidyud-ādi-pātāt. utpātataḥ⁵ sarvō(P.148^a)pasa-
10 rgika-rogataḥ. aniṣṭa-nipāto 'niṣṭa-vastu-sambhavaḥ.

evam eva Subhūte tathāgatā arhantah samyaksambuddhā
imām prajñāpāramitām samanvāharanti | ye 'pi te likhanti
udgr̥hṇanti dhārayanti vācayanti paryavāpnuvanti pravartayanti
deśayanty upadiśanty uddiśanti svādhyāyanti sarve te tathāgata-
15 syārhataḥ samyaksambuddhasyānubhāvenādhishṭhānenā sama-
nvāhāreṇa | ye 'pi te 'nyeṣu lokadhātuṣu tathāgatā arhantah
samyaksambuddhā etarhi tiṣṭhanti dhriyante yāpayanti bahu-
jana-hitāya bahu-jana-sukhāya lokānukampāyai mahato jana-
kāyasyārthāya hitāya sukhāya devānām ca manusyānām ca
20 sarva-sattvānām cānukampakā anukampām upādāya te 'pi sarve
imām prajñāpāramitām samanvāharanti autsukyam āpadyante
kim itīyam prajñāpāramitā cira-sthitikā bhavet kim ity asyāḥ
prajñāpāramitāyā nāmāvinaṣṭam bhavet kim ity asyāḥ prajñā-
pāramitāyāḥ bhāṣyamānāyāḥ likhyamānāyāḥ śikṣyamānāyāḥ
25 Māraḥ pāpiyān Māra-kāyikā vā devatā antarāyām na kuryur
iti ||

1. °hav'ādy C. kha-zas la-sogs-pa. 2. cor'ād° C. 3. °gopitām PT. 4. āpātito
C. 5. utpātitāḥ C.

dārṣṭāntikārtham āha : evam eva Subhūte tathāgatā ity-ādi. iha lokadhātu-sthā eva tathāgatā grāhyāḥ, yato 'nantaram vaksyati : ye 'pi te 'nyesu loka-dhātuṣv ity-ādi. antarāyaṇ na kuryur iti yathā pūrvokta-nyāyena ṣaṭcatvā=rimśad dosān na kuryus tathāutsukyam āpatsyanta iti pūrvena sambandhāḥ.

tathā cōktam :

5

dosāś ca ṣad viboddhavyāś caturbhīr daśakaiḥ saha || iti. (12)

doṣānantaram yathāsamkhyam guṇa-doṣ'ādāna-tyāgena¹ [Tib. 200^a] prayogā bhāvaniyā lakṣana-jñāna-pūrvakam iti prayogānām lakṣaṇam karaṇa-sādhana-parigraheṇa jñāna-viṣeṣa-kāritra-svarūpam karma-sādhana-parigraheṇa² ca svabhāv'ātmakam vaktavyam.

10

tathā cōktam :

lakṣyate yena taj jñeyam lakṣaṇam, trividham ca tad
jñānam, viṣeṣaḥ, kāritram. svabhāvo yaś ca lakṣyate|| iti. (13)

evam hi Subhūte tathāgatā arhantah samyaksambuddhā
enām prajñāpāramitām kelāyanti mamāyanti gopāyanti ||

15

tatra tāvaj³ jñāna-lakṣaṇam tri-sarvajñatā-bhedenā bhidyamānam sarva-jñatā-dvārena⁴ tathāgata-nirvṛtti⁵-jñānam kathayann āha : evam hi Subhūte tathāgatā ity-ādi.

tat kasya hetoh | eṣā hi Mātā janayitri tathāgatānām
arhatām samyaksambuddhānām asyāḥ sarvajñatāyā darśayitri
lokasya ca samdarśayitri ||

niryuktikam evēdam iti tat kasya hetor ity āśaṅky' āha : eṣā hīty-ādi.
tatra : utpādanān Mātā, samvardhanāj janayitri, samutpādanāt sarvajñatāyā
darśayitri, lokasya ca samdarśayitri sūnyatādi-rūpeṇāvagamāt.

atra kecit ⁶sva-yūthyā evam⁶ codayanti : yadi yugapad eka-jāñ(P. 148^b)na-
kṣaṇena nihśeṣam jñeya-maṇḍalam samvṛtyā vyāpyate⁷ tadā bhāvānām iyattā-
paricchedād anantatvam abhyupetam bādhyeta⁸. tathā hy eka-jñān'ārūḍhād

25

1. dor-bahi sgo-nas. tyāga-mukhena or -dvārena. 2. °haṇe PC. bzuṇ-bas. 3.
°vata P. bhāva C. 4. °tādhār° P. 5. °vṛti PT. ḥbyuṇ-ba. 6...6. svapna-dhyā-
yavañ(!) C. rañ-gi sde-ba. 7. vyāyet C. 8. vācyāitam P. °vānām iyastāparistatvād
āntyam abhāvaiyasvādhyet(!) C.

bhāvād¹ anyo bhāvo nāstīty evam paricchidyamānāḥ katham antavanto na² bhaveyur iti.

tad etad asāram³. yadi tāvan nirākāra-vijñānam āśrityāivam⁴ codyate tada sarvam asamgatam. tathā hi yāvat⁵ kimeid vastu-jātam sattām anubhavati 5 tasya sarvasya sattā-mātreṇa sarvajñā-cetasā paricchedāt tena tad vyāptam iti vyapadiṣyate. na tu parair eva ghaṭanād deśāparyantatayā⁶ vyāpteh. na cākena jñānenā paricchinnānīty etāvatā⁷ vastūnām ātma-svabhāva-hānir yena tāny eka-jñāna-[Tib. 200^b]pariccheda-vaśād anantatvam ātma-svabhāvam⁸ jahyuh. na hi nīla-pīt'ādayo bhāvā bahavo yugapac citr'āstaraṇ'ādiṣv eka-jñāna-kṣaṇā-10 vasīyamāna-tanavo⁹ 'nekatvam vijahati. nāpi parasparam samanvāviśanti.¹⁰ api tu yathāiva te santi tathāiva jñānenā paricchidyante nānyena rūpeṇa. tadvat sattva-bhājana-loko 'pi yathāiva ¹¹sattām anubhavati¹¹ tathāiva sarvajñā-cetasā grhyate. aparyantaś ca dikṣu vidikṣu sattvādi-loko 'vasthita ity aparyantatayāiva tasya grahaṇam. na tu paryanta-vartitayā. iti kuto 'ntavattva-prasaṅgaḥ. syād etat. sākalya-grahaṇābhīyupayame¹⁹ katham paryanta-grahaṇam na syād iti. nāitad asti. ko hy atra pratibandho yatra sākalya-(P. 149^a)gra-15 haṇam tatrāvaśya¹²-paryanta-grahaṇam iti. tathā hi yāvantas te santi bhāvās teṣām madhye nāiko 'pi sarvajñā-jñānāvidita¹³-svarūpaḥ sattām anubhavati, api tu sarva eva sarvajñā-cetasā vidita-svarūpā evōdayante vyayante ca, nāiko 'pi 20 parityaktaḥ. ity ayam sakala-grahaṇasyārthah. iyam eva ca teṣām eka-jñānenā vyāptih. anyathā sakala-śabda-vācyatvam api teṣām nāngīkartavyam. mā bhūd antavattva-prasaṅga iti yatkīmēid etat.

yathōktam eka-jñān'ārūdhād bhāvād anyo nāstīty evam paricchedāt katham antavanto¹⁴ na bhaveyur iti tad apy asamyak. na hi nirākāra-jñāna-vādi-pakṣe¹⁵ jñān'ātmani bhāvānām āropaṇam asti. api¹⁶ tu sattā-mātreṇa [Tib. 201^a] tena te vedyāḥ. nāpi bhāvānām jñāna-paricchedya¹⁷-svabhāvatayā 'nantatvam¹⁸

1. °rūdbh° C. 2. om. C. 3. °ri C. 4. āśrtya C. Tib. omits evam. 5. °vac ca C. 6. yul non-paḥi phyir.=deśāvaśṭāmbhātayā ? cf. P. 533³. 7. °nnārīty et° C, °nnānīty etāvata P. 8. °tva-sv° P. rañ-gi rañ-bśin. 9. °nayo C. 10. °mar-thāvisanti C. 11 ... 11. °ttāmātrā'nubh° C. 12. °śyam CT. 13. jñān'ādi-vid °PT, jñān'ādi-viditatva C. thams-ead mkyen-paḥi yo-śeś-kyis ma-rig-paḥi. 14. antamanto C. 15. parakṣe P. 16. °rohaṇam astepi C. 17. °nāp° P, °nāpariccheda C. śes-pas yoṇ-su bced-pa. 18. °nantam CT; mthaḥ meh-pa fid. 19. °mye PC.

abhyupetam yena jñāyamānatayā tesām antavattvam¹ prasajyate². kim tu deśa-vitānāparyantatayā 'nanto bhājana-lokah. sattva-lokas tu saṃkhyānāparyantatayā 'pi. na ca deśāvaśṭambhādy-aparyantatve³ sati grāhyatva-virodhah kaścid yenāgrāhyatā bhavet.

yadi paryantatayā na gr̄hṇāti katham sarvajñāḥ syād iti cet. ata eva yata evāsau paryantatayā na gr̄hṇāti tata eva sarvajñō bhavati. anythā 'nantam vastv antavattvena gr̄hṇan bhrānto bhavet. tathā hi yad asti tad astitvena, yan nāsti tan nāstitvena gr̄hṇan sarvavid ucyate. na ca sattva-bhājana-lo(P.149^b)kasya paryanto 'sti tasmāt paryantam gamana-kṛtam avidyamānam⁴ asamvidyamānatayā⁵ gr̄hṇan ⁶sarvajñā-jñāna-pariecheda-kṛtam tv aparyantam⁶ 10 vidyamānam vidyamānatayā paśyan katham asarvajñō nāma.

syād etan: nirākāra-jñāna-pakṣe viṣaya-grahaṇam anupapannam sarvatrā-visiṣṭatvāt⁷, tasya tena pratikarma-vibhāgānupapatteḥ, ato nirākāra-pakṣo 'nu-panyasaniya eva sarvadā⁸ tasya duṣṭatvād iti. tad etad apy asamyak. na hi sarvajñā-jñānasya pratikarma-vibhāga iṣyate, tasya sarva-vastu-viṣayatvāt. 15 yato na tan nīlasyāīva samvedanam pītasyāīva vā, 'pi tu sarvasyāīvētiṣṭam. yasya hy arvāg-darśanasya jñānam pratiniyatārtha-viṣaya-grāhi nirākāra-jñāna⁹-pakṣe tasya sarvatrāvišeṣṭat pratikarma-vibbāgānupapattir¹⁰ doṣa ucyate. tathā hi nīlasyēdam [Tib.201^b] vedanam na pītasyēti niyamābhāvāt sarvasya pṛthagjanasya sarvajñatva-prasāṅg'āpādanam kriyate. sarvajñasya tu tad iṣṭam 20 evēti¹¹ tasya kim anīṣṭam āpadyatām. tena sarvajñāvasthāyām nirākāram yogabalenōtpadyamānam aviruddham¹² eva.

vibhāgena heyopādeya-vastu-parijñānam na syād iti cet¹³. na.. yadi hi yugapad anante vastuni pratibhāsamāne heyopādeya-vastunāḥ pratibbāsa-virodhāḥ¹⁴ syāt, avirodhe vā¹⁵ anyaiḥ saha bhāsamānasya tasya he(P.150^a)yopādeya-vastunas tattva¹⁶-pracyutiḥ syāt, apracyuta-tattvasyāpi vibhāgenāvabhāsanam vā na syāt, vibhaktāvabhāsasyāpi yadi paricchedakah śuddha-laukiko

1. antaratvam C, antakatvam P. 2. °jyet C. 3. °ṣṭhambhāp° PC. yul gnōn-pa la-sogs-pa mthāḥ med-pa. 4. om. C & Tib. 5. avidy° C. 6...6. sarvajñā-jñānam pariecheda-kṛtam tu paryantam PC. °tam tu pary° T; thams-cad mkhyen-paḥi ye-śes-kyis rtogs-par byas-paḥi mthāḥ med-pa. 7. °vatra viś° P. 8. rnam-pa thams-cad=sarvathā? 9. om. Tib. (gnas-brtan & sde-dge) 10. °tti- C. 11. eva C. 12. °mānanavir° P, °ddhamānam C. 13. cet, tad api CT. 14. nir° C. 15. ca C. 16. °stu na sattva P.

vimarśa¹-pratyayo vā pr̄ṣṭha-bhāvī nōtpādyet² tadātāt sarvam syād vaktum³ : yāvatā viśvasmiñ jagaty avabhāsamāne tad api heyopādeyam vastu aviruddha-pratibhāsam apracyut'ātma-tattvam vibhaktam evāvabhāsate, paścāt²⁵- sarvajñā-jñāna-balōpanna-śuddha-laukika-pratyavamarśa⁴-pratyayena ca paricchidyata 5 evēti katham vibhāgena tad-aparijñānam nāma. tad evam nirākāra-jñāna-pakṣe tāvad acodyam iti pratipāditam.

atha vā²⁶ s'ākāra-jñāna-vādi-pakṣe codyate. tatrāpy avirodha eva. tathā hi yathāiva tad ananta⁵-vastv anant'ākārānugatam ātma-sattām anubhavati tathāiva tat sārvajñam⁶ ceto 'parimita-vastu-gat'ākārōpagraheṇotpadyamānam avi- 10 ruddham eva. ekasya jñānasyāneka-vastv-ākārōpagrahaṇotpatty⁷-avirodhāt.

ekasyānek'ākāratvam virodha evēti cet. na. ākārāñām asad-bhūtatvāt⁸. yadi hy ekasya pāramārthikā ākārā [Tib. 202^a] bhaveyus tadā syād ekasya cit- ratva-virodhah. yāvatā 'satya-bhūtā⁹ ev' ākārā itiṣṭam.

yady evam bhrānta-jñāna-samaṅgitvād¹⁰ bhrāntah prāpnoti sarvajña iti cet. 15 na. yathā-bhūta-parijñānād adoṣa eva.¹¹ yadi hy asatyam satyatvena gr(P.150^b)= hnīyāt tadā bhrāntah¹² syāt. yadā tv¹³ asatya-bhūtān¹³ ākārān¹⁴ asatyatvenāiva jānāti tadā katham bhrānto bhavet.

artha-vyatirikta-jñān'ārūḍh'ākāra¹⁵-grahaṇe saty artheṣu drṣṭ'ādi-vyavahāram kurvan katham abhrānta iti cet. na. samyag-upāya-parijñānāt. yadi hy 20 ucitam¹⁶ grahanopāyam apāsyōpāyāntareṇāmukhyenārtham grhnīyāt tadā bhrānto bhavet, yāvatā s'ākāra¹⁷-jñāna-vādi-pakṣe jñānasy' ātm'ākārānubhava-vyatirekeṇa nānyo¹⁸ 'rtha-grahaṇa-vyāpāro 'sti tat katham ucitenārthōpādhi-bhedenā grahanā- vyāpāreṇārtham grhnān bhrānto bhavet. ato jñeyavad eka-cetasā 'pi²⁷ jñānasyā- nanta¹⁹-vastu-gat'ākārōpagrahaṇotpatter²⁰ anantam vastu tena vyāptam ity 25 ucyate. yenāiv²¹ ātmanā jñān'ātmani bhāvāḥ samārohanti tenāiva tat-pr̄ṣṭha²²- bhāvi-parāmarśa²³-cetasā vā paricchidyante. na ca sarvajñā-cetasi²⁴ parimita- bhedānugatāḥ²⁴ samārohanti²⁵ bhāvāḥ. kiṁ tarhi. yāvat kiṁcid astitvam anu-

1. °rsa PC. 2. °dyate PT. 3. °dyet tad etat sarvasyāvaktam C. 4. °rsa PC.

5. anta PC. mthaḥ-yas-pa. 6. °jñā- C. 7. °hen° C. 8. °sattvāt C. 9. bden- pa ma-yin-pa. 10. °nam asaṅg° C. 11. eṣaḥ PCT. kho-naḥo. 12. °ntam P.

13 ... 13. abh° T. mi-bden-par gyur-pa. 14. saty° C. 15. °na-rūḍh° P. 16. ac° C.

17. °tak° C. 18. °kenānyo PC. gṣan med-pa. 19. vijñ° C. vijñānasyānta P. śes-pa dños-po mthaḥ-yas. 20. °hen° C. 21. °na cāv' C. 22. °ṣṭa PC. 23. °rsa PC.

24 ... 24. tshad yod-pa dan rjes-su ḥbrel-ba. Tib. omits bheda. 25. °ścād vā PC. 26. om. T. 27. om. PC.

bhavati tat sarvam eva samārohati.²⁵ sarvasyāivas arvajñā-jñānōtpādanam¹ praty
ālambana-bhāvenāpratibaddha²-śaktikatvāt, mano-vijñānasya ca sarvārtha-viṣaya-
tvāt. atah sārvajñasya cetasaḥ parimita³-vastv-ākārō pagrahaṇānupapatteḥ⁴,
pr̄ṣṭha-labdhena vā śuddha-laukikena⁵ parāmarśa-pratyayena deśa-paryanta⁶
-vartitvenā[Tib. 202^b]paricchedāt katham iyanta (P1 151^a) iti paricchedo bhavet 5
yenāntavattvam syāt. yadi nāma pratibhāsamānād anyan nāstīty evam parāmarśo
jātas tathā 'pi nāntavattve⁷ prasāṅgah. tathā hi yadi pratibhāsamānam antavad
eva nirvikalpe⁸ sarvajñā-cetasi pratibhāseta tadā tat-pr̄ṣṭha-labdhena parāmarśa-
cetasā 'ntavattvam⁹ bhāvānām vyavacchidyet. tad-vyavacchedāc cānantatva-
hānir¹⁰ bhavet. yāvatā pratibhāsamānam¹¹ vastu sārvajñe¹² cetasy anantam eva 10
pratibhāseta²² sarvasyāpratihata-śaktikatvāt. tasmād anyad apratibhāsamānam
antavad eva tasyāiva ca parāmarśa-cetasā vyavacchedaḥ kriyata iti sutarām eva
bhavatā 'nantatvam bhāvānām upapāditam iti yatkiṁcid etat.

ye¹³ punah sarvam eva¹⁴ yogi-jñānam¹⁵ anālambanam satya-svapna-darsana-
vad vastv-avisamvāditayā¹⁶ pramāṇam iti pratipannās tān praty¹⁷antavattva- 15
codyam dūrīkṛtāvakāśam eva.

syād etad: yoginām anāsrava-jñānam sāstre sāmānya-viṣayam evōpava-
rynyate, na tu sva-lakṣaṇa-viṣayam. tat katham sāmānya-viṣayena yogino jñā-
nena bhāvānām sva-rūpāṇy evāvabudhyanta iti.²³ tad eva hi sva-lakṣaṇam vijā-
tīya-vyāvṛttam abhinn'ākāra-pratyaya-hetutayā sāstre sāmānya-lakṣaṇam ity 20
ueyate. atas tad-grāhakam yogi-jñānam bhāvanā-balena sphuṭa¹⁸-pratibhāsam
utpadyamānam sva-lakṣaṇa-gocaram evēty aviruddham etat.

yat sāmānya-gocaram tat katham sva-lakṣa(P.151^b)ṇa-grāhi bhavatīti katham
paraspara-viruddhānām¹⁹ eka-jñānenā grahaṇam iti cet. ucyate: [Tib. 203^a] 25
yady api bhāvāḥ kecit parasparam virodhinas tathā 'pi te jñānenā sahāvirud-
dhā eva. yugapad ekenāpi jñānenā viruddhānekārtha-grahaṇōpalambhāt. tathā
hi ye paraspara-parihāreṇa sthita-lakṣaṇās teṣām aikyam viruddham, ye tu
sahānavasthāyinas teṣām eka-deśāvasthānam²⁰viruddham. na cāika-jñāna²¹-bhā-

25...25. om. C. 1. °dam P. 2. °nābaddha P. 3. °so ap° C. 4. °nōtpattih C.
5. dag-pa ḥdsin-pa (!) 6. °ntam CT. 7. nāttav° P, nāmantavattva C. 8. °lpa C.
9. °sā ant° PC. 10. °tvam ah° C. 11. °māna C. 12. sarvajñā C. 13. yena
C. 14. yañ=api? 15. jñātam P. 16. °stu-samv° PC, °stv asamv° T; dños-po-la
mi-slu-ba. 17. aty C. 18. °te P. 19. vibuddh° C. 20. °na PC. 21. vijñ°
PCT; ses-pa. 22. °sate PC. 23. iti cet T.

sanād eṣām aikyam eka-deśatvam vā prasajyet.¹ tena nāka-jñāna²-bhāsitvam eṣām virodhah. dṛṣṭam ca viruddhānām api satām eka-jñāna-bhāsanām yathā śucy-aśucinoś eakṣur³-vijñānena paraspara-parihāra-sthita-lakṣaṇayor aher mayū= rasya ca sahānavasthāyinor yugapad grahaṇam.

5 syād etad: yadi viruddhānām apy eka-jñānāvabhāsanam³ aviruddham evam sati sukha-duḥkhayo rāga-dvesayor vā kim eka-jñāne⁴ vedanām prāṇa-bhṛtām⁵ samṛtāne⁶ nōtpadyata iti. yat⁷ sukh'ādīnām sakṛd-avedanām tat⁸ kāraṇābhāvenā= nutpatter asimnihitatvāt sukh'ādīnām. na tu viruddhatvād ity avasātavyam⁹. yathā cātītānāgata-vastu-grahaṇam tathā prāg eva pratipāditam. ¹⁰atha vā¹⁰ 10 vartamānasyāīva¹¹ sāksāt pāramparyena vā tad-upakāryōpakāraka-svabhāvasya pratipattyāīvātītānāgatayoh¹² pratipattiḥ. vivikta-bhū-tala-pratipattyāīva gha= t'āder¹³ abhāva-pratipattivat. na cāīvam saty ānu(P. 152^a)māniko Bhagavāl¹⁴ lingābhāvāt sarva-viśeṣa-yuktasyāīva vartamānasya pratyakṣatvena tayoh pra= tyakṣatvāt. ity alam atiprasaṅgena.

15 ato nirjātā hi Subhūte tathāgatā arhantah samyaksam= buddhāḥ | prajñāpāramitā' hi Subhūte tathāgatānām arhatām samyaksambuddhānām asya sarvajñā-jñānasya janayitri darśa= yitri evam asya lokasya (255) samdarśayitri || ato nirjātā hi Subhūte tathāgatānām arhatām samyaksambuddhānām sarva= jñātā || ye 'pi kecit Subhūte 'tite 'dhvani tathāgatā arhantah samyaksambuddhā anuttarām samyaksambodhim abhisambud= dhās te 'pi sarve enām eva prajñāpāramitām āgamyānuttarām samyaksambodhim abhisambuddhāḥ | ye 'pi te Subhūte bha= visyanty anāgate 'dhvani tathāgatā arhantah samyaksambud= dhā anuttarām samyaksambodhim abhisambhotsyante te 'pi sarve enām eva prajñāpāramitām āgamyānuttarām samyaksam= bodhim abhisambhotsyante | ye 'pi te Subhūte ctarhy apra-

20 25

1. °jyate CT. 2. vijñ° PCT. śes-pa. 3. °kṣu C. 3. jñāna-bh° C, vijñān° PT. śes-pa gcig-la snañ-bar. 4. vijñ° PT. 5. bhūt° C. 6. svaasmt° PCT. rgyud-la. 7. yata C. 8. tata C. 9. anasātavyah(!) C. 10...10. om. Tib. 11. °syēva CT. 12. °ttyā cātīt° C. 13. Tib. simply bum-pa. 14. °vāl P, bhavāna (ga after bha is erased) C.

meyeṣv asaṁkhyeyeṣu lokadhātuṣu tathāgatā arhantah samyaksambuddhā daśa-diśi loke tiṣṭhanti dhriyante yāpayanti bahu-jana-hitāya bahu-jana-sukhāya lokānukampāyai mahato jana-kāyasyārthāya hitāya sukhāya devānām ca maṇusyānām cānukampakā ānukampām upādāyānuttarām samyaksambodhim abhisambuddhās te pi sarve enām eva prajñāpāramitām āgamyānuttarām samyaksambodhim abhisambuddhāḥ | aham apि Subhūte etarhi tathāgato 'rhan samyaksambuddha enām eva prajñāpāramitām āgamyānuttarām samyaksambodhim abhisambuddhāḥ || evam iyam Subhūte prajñāpāramitā tathāgatānām arhatām samyaksambuddhānām janayitri evam asya lokasya saṁdarśayitri ||

janayitritvam spaṣṭayann āha: *ato nirjātā hī*[Tib. 203^b]ty-ādi. *evam sarvajñatāyāś ca darśayitri 'ti janayitritvenāiva sarvajñatāyāś ca pratipādikā.*

atha khalv āyuṣmān Subhūtir Bhagavantam etad avocat | 15
yad Bhagavān evam āha prajñāpāramitā tathāgatānām arhatām samyaksambuddhānām asya lokasya saṁdarśayitri 'ti | katham Bhagavan prajñāpāramitā tathāgatānām arhatām samyaksambuddhānām asya lokasya saṁdarśayitri | katamaś ca Bhagavan lokas tathāgatair arhadbhīḥ samyaksambuddhair ākhyātāḥ || 20

(256) evam ukte Bhagavān āyuṣmantam Subhūtim etad avocat | pañca Subhūte skandhāḥ tathāgatena loka ity ākhyātāḥ | katame pañca | yad uta rūpam vedanā saṃjñā saṃskārā vijñānam | ime Subhūte pañca skandhās tathāgatena loka ity ākhyātāḥ || 25

Subhūtir āha | katham Bhagavāms tathāgatānām prajñāpāramitayā pañca skandhā darśitāḥ kiṁ vā Bhagavan prajñāpāramitayā darśitam ||

evam ukte Bhagavān āyuṣmantam Subhūtim etad avocat |

na lujyante na pralujyante iti Subhūte pañca skandhā loka iti
tathāgatānām prajniāpāramitayā darśitāḥ ||

loka-jñānam pratipādayann āha : *yad Bhagavān evam āhēty-ādi.* na
lujyante na pralujyanta iti kṣaṇika-prabandhāṇityatābhyaṁ yathākramam na
5 naśyanti na pranaśyantī arthaḥ.

10 tat kasya hetoh | na lujyante na pralujyante iti darśitāḥ |
śūnyatā-svabhāvā hi Subhūte pañca skandhā asvabhāvatvāt na
ca Subhūte śūnyatā lujyate vā pralujyate vā | evam iyaṁ Su-
bhūte prajniāpāramitā tathāgatānām arhatām samyaksambu-
ddhānām asya lokasya saṁdarśayitri || na ca Subhūte ānimittam
vā apraṇihitam vā anabhisamskāro vā anutpādo vā abhāvo vā
dharma-dhātur vā lujyate vā pralujyate vā⁽¹⁾ | evam iyaṁ Su-
bhūte prajniāpāramitā tathāgatānām arhatām samyaksambu-
ddhānām asya lokasya saṁdarśayitri |

15 vastu-dharma-svabhāvatvāt katham tau na bhavata iti *tat kasya hetor na*
lujyante na pralujyanta ity āśaṅky¹ āha : *śūnyatā-svabhāvā hīty-ādi.* tattvato
'svabhāvatvāt skandhānām śūnyatādītvena² vastu-dharma-svabhāvābhāve³ kṣa-
ṇika-prabandhāṇityate na bhavataḥ. saṁvṛtyā tu sta iti bhāvah.

20 punar aparam Subhūte Tathāgata imām prajniāpāramitām
āgamyāprameyāḥ sattvā asaṁkhyeyāḥ sattvā iti yathābhūtam
prajānāti |

sarva-sattva-citta-carita-jñānam nirdiśann āha : *punar aparam* ity-ādi.

25 katham ca Subhūte Tathāgata imām prajniāpāramitām
āgamyāprameyāḥ sattvā asaṁkhyeyāḥ sattvā iti yathābhūtam
prajānāti | sattvāsvabhāvatayā Subhūte 'prameyāḥ sattvā asaṁ-

(1) na lajyate na pralujyate vā iti ga°|

1. om. CT. 2. śūnya'ād° P. 3. svabhāve C.

khyeyāḥ sattvā iti yathābhūtam (257) prajānāti ||

pratijñātārtham samarthayitum praśnayann āha: *katham ca Subhūte* ity-ādi. parihaarann āha: *sattvāsvabhāvatayēty-ādi.* sattvānām māyōpama-svabhāvatvād aprameyādi-rūpeṇa parijñānam.

5

evam hi Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyā 'prameyāḥ sattvā asaṃkhyeyāḥ sattvā iti yathābhūtam prajānāti yāny api tāni Subhūte 'prameyānām asaṃkhyeyānām sattvānām citta-caritāni tāny api Subhūte Tathāgataḥ sattvāsadbhāvatayāiva prajānāti || evam khalu Subhūte prajñāpāramitām āgamyā tathāgato 'prameyānām asaṃkhyeyānām sattvānām aprameyāny asaṃkhyeyāni citta-caritāni ca yathābhūtam prajānāti ||

evam hi Subhūte prajñāpāramitā tathāgatānām arhatām samyaksambuddhānām asya lokasya saṃdarśayitri ||

upasam̄harann āha: *evam hi Subhūta* ity-ādi. amunāiva vidhinā teṣām citta-carita-parijñānam₁ ity āha: *yāny api² tānity-ādi.* sattvāsadbhāvatayēti 15 sattvasyāvidyamānatvasya³ tattvato 'nupalabdher dharmadhātu-rūpatayā aprameyāditvena⁴ satīvānām citta-caritāni prajānāti.

20

punar aparaṇ Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyānām asaṃkhyeyānām sattvānām saṃkṣiptāni cittāni saṃkṣiptāni cittānīti yathābhūtam prajānāti | katham ca Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyānām asaṃkhyeyānām sattvānām saṃkṣiptāni cittāni saṃkṣiptāni cittānīti yathābhūtam prajānāti | sa saṃkṣepam kṣayataḥ kṣayam cākṣayato yathābhūtam prajānāti || evam hi Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyāpraneyānām asaṃkhyeyānām sattvānām saṃkṣiptāni cittāni saṃkṣiptāni cittānīti yathābhūtam

25

1. °tah | par° P. 2. °pi Subhūte P. 3. sattvasya vidy° PCT. śems-can yod-pa ma-yin śin. 4. °di-rūpatv° CT. Tib. as P.

prajānāti ||

citta-saṁkṣepa-jñānam kathayann āha : [Tib.204^a] saṁkṣiptāni (P.152^b) cittānīty-ādi. sa saṁkṣepam kṣayataḥ kṣayam cākṣayata iti tad-ālambanena dharmatāyām praviṣṭam cittam sa saṁkṣepam kṣayato vināśataḥ samvṛtyā 5 jānāti. kṣayam api vināśam kṣayino¹ 'sattvāt paramārthataḥ 'kṣayam avināśam yathābhūtam prajānāti.

punar aparaṁ Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām
āgamyāprameyāṇām asaṁkhyeyāṇām sattvānām vikṣiptāni cit-
tāni vikṣiptāni cittānīti yathābhūtam prajānāti || kathām ca
10 Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām
asaṁkhyeyāṇām sattvānām vikṣiptāni cittāni vikṣiptāni cittānīti
yathābhūtam prajānāti || dharmatātaḥ Subhūte tāni cittāni
vikṣiptāni alakṣaṇāni hi tāni cittāni akṣiṇāny avikṣiṇāny avi-
15 kṣiptāni tāni cittānīti yathābhūtam prajā(258)nāti || evam hi
Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām
asaṁkhyeyāṇām sattvānām vikṣiptāni cittāni vikṣiptāni cittānīti
yathābhūtam prajānāti ||

citta-vikṣepa-jñānam gaditum āha : vikṣiptāni cittānīty-ādi. dharmatāta
iti dharmadhātor anutpādataḥ. tad-amanasikāreṇa bahiḥ pravṛttāni cittāni
20 vikṣiptāni samvṛtyā. paramārthataḥ punar alakṣaṇāni svabhāva-virahitāni.
kṣaṇāṇityatvenākṣiṇāni. prabandhōparamād avikṣiṇāni, bahir-gamanāsambhavād
avikṣiptānīti yathābhūtam prajānāti.

punar aparaṁ Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām
āgamyāprameyāṇām asaṁkhyeyāṇām sattvānām aprameyākṣa-
25 yāṇi cittāny aprameyākṣayāṇi cittānīti yathābhūtam prajānāti ||
kathām ca Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām āga-
myāprameyāṇām asaṁkhyeyāṇām sattvānām aprameyākṣayāṇi

1. kṣey° P.

cittāny aprameyākṣayāṇi cittānīti yathābhūtam prajānāti |
 tasya Subhūte Tathāgatasyādhiṣṭhitam bhavati tac cittam ani-
 rodham anutpādam asthitam anāśrayam prameyam asam-
 khyeyam yenāiva yathābhūtam prajānāty ākāśaprameyākṣay-
 atayā cittāprameyākṣayatēti || evam hi Subhūte Tathāgata 5
 imām prajñāpāramitām āgamyāprameyānām asamkhyeyānām
 sattvānām aprameyākṣayāṇi cittāny aprameyākṣayāṇi cittānīti
 yathābhūtam prajānāti ||

cittākṣay'ākāra-jñānam vaktum āha : *aprameyākṣayāṇi cittānīty-ādi. adhi-*
ṣṭhitam iti mahā-karunay¹ ā-saṃsāram adhiṣṭhitam tac-cittam. yathāyogam 10
trividha-samskrta²-lakṣaṇāsambhavād anirodham anutpādam asthitam. ato dha-
rmi-rūpatvāyogād³ anāśrayam. pramātum aśakyatvenāprameyam. dharmadhā-
tuvad vināśā[Tib. 204^b]nupapatter akṣayam *bhavati tathāgatasya.* yenāva⁴
citten' ākāśam ivāprameyākṣayatayā sarva-sattvānām cittāprameyākṣayatām
sva-samādhi-darpaṇa-tale pratibhāsanād yathābhūtam prajānāti. 15

punar aparam Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām
 āgamyāprameyānām sattvānām saṃkliṣṭāni cittāni saṃkliṣṭāni
 cittānīti yathābhūtam prajānāti || katham ca Subhūte Tathā-
 gata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyānām sattvānām
 saṃkliṣṭāni cittāni saṃkliṣṭāni cittānīti yathābhūtam prajānāti |
 asamkleśa-saṃkliṣṭāni Subhūte tāni cittāni asamketāni || evam 20
 hi Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyā-
 nām sattvānām saṃkliṣṭāni cittāni saṃkliṣṭāni cittānīti yathā-
 bhūtam prajānāti ||

sa-rāg'ādi-citta-jñānam kathayann āha : *saṃkliṣṭāni cittānīty-ādi. asam-* 25
kleśa-saṃkliṣṭānīti bhrānti-mātrāstitvāt. kleśa-karma-janma-lakṣaṇaiḥ sam(P.
 153^a)kleśais tattvato 'saṃkleśair viparyāsa-balāt saṃkliṣṭāny upahatāni. *asam-*
ketānīti apratiniyata-vṛttīni.

1. °ṇayā P, °ṇāyā C. 2. °dham asamsk° C. 3. °pāy° P. 4. °vam PC.

punar aparaṁ Subhūte Tathāgata imāṁ prajñāpāramitām
 āgamyāprameyāṇāṁ sattvānāṁ asam̄kliṣṭāni cittāny asam̄kliṣṭāni
 cittānīti yathābhūtam̄ prajānāti | (259) kathāṁ ca Subhūte
 Tathāgata imāṁ prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇāṁ sattvā-
 5 nāṁ asam̄kliṣṭāni cittāny asam̄kliṣṭāni cittānīti yathābhūtam̄
 prajānāti | prakṛti-prabhāsvarāṇi Subhūte tāni cittāni || evam̄
 hi Subhūte Tathāgata imāṁ prajñāpāramitām āgamyāpra-
 meyāṇāṁ sattvānāṁ asam̄kliṣṭāni cittāny asam̄kliṣṭāni cittānīti
 yathābhūtam̄ prajānāti ||

10 vigata-rāg'ādi-citta-jñānaṁ nirdiśann āha : *asam̄kliṣṭāni cittānīty-ādi. prakṛti-prabhāsvarāṇīti* prthagjanāvasthāyām¹ aviśuddha²-bhrānti-kārana-nirjāta-
 tvena³ tathā-bhūtāny api cittāni naiḥsvābhāvyāt,⁴ pramāṇōpapannānutpād'ādi-
 rūp'ātmāvabodha-parāyanatvena pratipaksōdayād apy anivartyānīti śakyāpa-
 neya⁵-rāg'ādi-sahāyatvāt *prabhāsvarāṇi*⁶ pariśuddha-nija-svabhāva-mātrāṇi.

15 punar aparaṁ Subhūte Tathāgata imāṁ prajñāpāramitām
 āgamyāprameyāṇāṁ sattvānāṁ līnāni cittāni līnāni cittānīti
 yathābhūtam̄ prajānāti || kathāṁ ca Subhūte Tathāgata imāṁ
 prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇāṁ sattvānāṁ līnāni cittāni
 līnāni cittānīti yathābhūtam̄ prajānāti | an-ālaya-līnāni Subhūte
 20 tāni cittāni || evam̄ hi Subhūte Tathāgata imāṁ prajñāpāra-
 mitām āgamyāprameyāṇāṁ sattvānāṁ līnāni cittāni līnāni
 cittānīti yathābhūtam̄ prajānāti || punar aparaṁ Subhūte Ta-
 thāgata imāṁ prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇāṁ sattvānāṁ
 pragṛhitāni cittāni pragṛhitāni cittānīti yathābhūtam̄ prajānāti ||
 25 kathāṁ ca Subhūte Tathāgata imāṁ prajñāpāramitām āga-
 myāprameyāṇāṁ sattvānāṁ pragṛhitāni cittāni pragṛhitāni

1. jan'ādy-av° C. 2. rnam-par ma-dag-paḥi sems. aviśuddhāni ... cittāni. 3.
 °ryāt° C. 4. Tib. simply rañ-gi ḥo-bo. 5. °rtyāni śakyāyan° P. 6. rañ-bśin-gyis
 hod gsal-ṣen=prakṛti-prabh°.

cittānīti yathābhūtam prajānāti agrāhyāṇi Subhūte tāni cittāni pragrahītavyāni॥ evam hi Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām sattvānām pragṛhitāni cittāni pragṛhitāni cittānīti yathābhūtam prajānāti॥

sāmānyena sarāg'ādi¹-cittām vigata-rāg'ādi-cittām ca nirdiṣyaivam² tad-upāyanām yathākramām kathayitum līnāni cittānīty-ādikam ekām hārakam pragṛhitāni cittānīty-ādikam ca dvitīyam āha. an-ālaya-līnānīty a-sthānārhe 'nālaye samā-patty-āsvādan'ādau rāg'ādi-hetutvena līnāny abhinivisṭāni. agrāhyāṇi³ Subhūte tāni cittāni na pragrahītavyānīti tatra: uddhatam auddhatyābhiśaṅki vā cittām samvejanīya⁴-vastu-[Tib. 205^a]manaskāreṇa śamatha-nimitta, līnaṁ layābhiśaṅki vā cittām abhipramodanīya⁵-vastu-manaskāreṇa pragraha-nimitta, sama-prāptām cittām anābhoga-manaskāreṇōpeksā-nimitta ca gṛhitam. ity evam virāg'ādi-hetutvena pragṛhitāni cittāni. punar agrahaṇārhatvenāgrāhyāṇi bhūyo (P. 156^b) na pragṛhitavyāni.

punar aparaṇ Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām sattvānām s'āsravāṇi cittāni s'āsravāṇi cittānīti yathābhūtam prajānāti॥ katham ca (260) Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām sattvānām s'āsravāṇi cittāni s'āsravāṇi cittānīti yathābhūtam prajānāti॥ asvabhāvāni Subhūte tāni cittāni asat-saṃkalpāni⁽¹⁾॥ evam hi Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām sattvānām s'āsravāṇi cittāni s'āsravāṇi cittānīti yathābhūtam prajānāti॥ punar aparaṇ Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām sattvānām anāsra-vāṇi cittāny anāsra-vāṇi cittānīti yathābhūtam prajānāti॥ katham ca Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām sattvānām anāsra-vāṇi cittāny anāsra-vāṇi cittānīti

(1) asatsaṃkalpitānīti ga°|

1. rāg° PC. 2. °śaiva P. 3. āgr° C. 4. sañcej P. 5. pram° C.

yathābhūtam̄ prajānāti | abhāva-gatikāni Subhūte tāni cittāni
anābhogāni || evam hi Subhūte Tathāgata imām̄ prajñāpāra-
mitām āgamyāprameyāṇām sattvānām anāsravāṇi cittāny anā-
sravāṇi cittānīti yathābhūtam̄ prajānāti ||

5 taylor eva citta-jñānayoḥ sāmānyena paryāyam kathayān yathākramam̄ sā-
sravāṇi cittānīty-ādikam ekam¹ anāsravāṇīty-ādikam cāparam² hārakam āha :
asvabhāvāni Subhūte tāni cittāny asat-saṁkalpānīti. sāsravāṇi cittāni pratipa-
kṣōdayān ³nivartyatvenāvidyamāna-nija-svabhāvāni,⁴ tataś cāsattā-tulyāni. a-
bhāva-gatikāni Subhūte tāni cittāny anābhogānīti anāsravāṇi cittāni darśana-
10 bhāvanā-heya-kleśānām abhāva-paryavasānāni, tataś ca sva⁵-rasena pariśuddha-
saṁtāna-pravartanād anābhogāni.

punar aparam Subhūte Tathāgata imām̄ prajñāpāramitām
āgamyāprameyāṇām sattvānām sarāgāṇi cittāni sarāgāṇi cittā-
nīti yathābhūtam̄ prajānāti || katham ca Subhūte Tathāgata
15 imām̄ prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām sattvānām sarā-
gāṇi cittāni sarāgāṇi cittānīti yathābhūtam̄ prajānāti | yā
Subhūte cittasya sarāgatā na sā cittasya yathābhūtatā yā
cittasya yathābhūtatā na sā cittasya sarāgatā || evam hi Su-
bhūte Tathāgata imām̄ prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām
20 sattvānām sarāgāṇi cittāni sarāgāṇi cittānīti yathābhūtam (261)
prajānāti || punar aparam Subhūte Tathāgata imām̄ prajñāpā-
ramitām āgamyāprameyāṇām sattvānām vīta-rāgāṇi cittāni
vīta-rāgāṇi cittānīti yathābhūtam̄ prajānāti || katham ca Su-
bhūte Tathāgata imām̄ prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām
25 sattvānām vīta-rāgāṇi cittāni vīta-rāgāṇi cittānīti yathābhūtam̄
prajānāti | yah Subhūte cittasya vigamo na sā cittasya sarā-
gatā yā vīta-rāgasya cittasya yathābhūtatā na sā cittasya sarā-
gatā || evam hi Subhūte Tathāgata imām̄ prajñāpāramitām

1. om. C. 2. °ra P. 3. nityatv° C. 4. °mānanisv° C. 5. om. P.

āgamyāprameyāṇām sattvānām vīta-rāgāṇi cittāni vīta-rāgāṇi
 cittānīti yathābhūtam prajānāti || punar aparam Subhūte Ta-
 thāgata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām sattvānām
 sadoṣāṇi cittāni sadoṣāṇi cittānīti yathābhūtam prajānāti ||
 katham ca Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyā-
 prameyāṇām sattvānām sadoṣāṇi cittāni sadoṣāṇi cittānīti
 yathābhūtam prajānāti || yā Subhūte cittasya sadoṣatā na sā
 cittasya yathābhūtatā yā cittasya yathābhūtatā na sā cittasya
 sadoṣatā || evam hi Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām
 āgamyāprameyāṇām sattvānām sadoṣāṇi cittāni sadoṣāṇi cittā-
 nīti yathābhūtam prajānāti || punar aparam Subhūte Tathāgata
 imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām sattvānām vīta-
 doṣāṇi cittāni vīta-doṣāṇi cittānīti yathābhūtam prajānāti ||
 katham ca Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām āga-
 myāprameyāṇām sattvānām vīta-doṣāṇi cittāni vīta-doṣāṇi
 cittānīti yathābhūtam prajānāti | yaḥ Subhūte cittasya vigamo
 na sā cittasya sadoṣatā (262) yā vīta-doṣasya cittasya yathā-
 bhūtatā na sā cittasya sadoṣatā || evam hi Subhūte Tathāgata
 imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām sattvānām vīta-
 doṣāṇi cittāni vīta-doṣāṇi cittānīti yathābhūtam prajānāti ||
 punar aparam Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām
 āgamyāprameyāṇām sattvānām samohāni cittāni samohāni
 cittānīti yathābhūtam prajānāti || katham ca Subhūte Tathā-
 gata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām sattvānām
 samohāni cittāni samohāni cittānīti yathābhūtam prajānāti ||
 yā Subhūte cittasya samohatā na sā cittasya yathābhūtatā yā
 cittasya yathābhūtatā na sā cittasya samohatā || evam hi Su-
 bhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām
 sattvānām samohāni cittāni samohāni cittānīti yathābhūtam

prajānāti || punar aparaṁ Subhūte Tathāgata imāṁ prajñāpā-
 ramitāṁ āgamyāprameyāṇāṁ sattvānāṁ vīta-mohāni cittāni
 vīta-mohāni cittānīti yathābhūtam prajānāti || katham ca Su-
 bhūte Tathāgata iināṁ prajñāpāramitāṁ āgamyāprameyāṇāṁ
 5 sattvānāṁ vīta-mohāni cittāni vīta-mohāni cittānīti yathā-
 bhūtam prajānāti || yah Subhūte cittasya vigamo na sā cittasya
 samohatā yā vīta-mohasya cittasya yathābhūtatā na sā cittasya
 samohatā || evam hi Subhūte Tathāgata imāṁ prajñāpāra-
 mitāṁ āgamyāprameyāṇāṁ sattvānāṁ vīta-mohāni cittāni
 10 vīta-mohāni cittānīti yathābhūtam prajānāti ||

tayor eva punah prabhedam vaktum sat̄ sarāgāṇīty-ādi-hārakān āha: yā³
cittasya sarāgatēty-ādi. yā *cittasya sarāgatā viṣay'ādi-sakti-rūpatā* pṛthagjanasya
na sā cittasya yathābhūtatā nyāyato māyōpama-sva-prakāśa-rūpatā bhavati
 śakyāśakyāpaneyatvenānayor yathākramam calācala-rūpatvāt. tath'¹ āryāṇāṁ
 15 pratipakṣa-bhāvanayā² *cittasya yā yathābhūtatā anāsrava-rūpatā nā sā sarāgatā* [Tib. 205^b] tat-pratipakṣa-rūpatvat. tasmād aśuddhāvasthāyāṁ sarāgāṇi cittāni
 samvṛtyā. *yah Subhūte cittasyēty-ādi.* yaś *cittasya vigamo rāga-vigamāvasthā*
 pṛthagjanasya *na sā cittasya sarāgatā rāgāvasthā* tayor bhinna-rūpatvāt. tathā
 yā vīta-rā(P.154^a)gasya viṣkambhaṇ'ādi-prahāṇena prahīṇa-rāgasya *cittasya*
 20 *yathābhūtatā* tad-vivikt'ātma-saṁvedanatā *na sā cittasya sarāgatā.* tasmād vi-
 vekāvasthāyāṁ vigata-rāgāṇi cittāni.

etad-anusāreṇa pariśiṣṭeṣu sadoś'ādi-hārakeṣu grantho vyākhyeyah.

punar aparaṁ Subhūte Tathāgata imāṁ prajñāpāramitāṁ
 āgamyāprameyāṇāṁ sattvānāṁ avipulāni cittāny avipulāni
 25 cittānīti yathābhūtam (263) prajānāti || katham ca Subhūte
 Tathāgata imāṁ prajñāpāramitāṁ āgamyāprameyāṇāṁ sattvā-
 nāṁ avipulāni cittāny avipulāni cittānīti yathābhūtam prajā-
 nāti | asamutthāna-yogāṇi Subhūte tāni cittāny asamutthāna-

1. °patvā P. de bṣin-du. 2. °nāyā P. 3. om. PC & Tib.

paryāpannāni || evam Subhūte Tathāgata imām prajñāpāra-
mitām āgamyāprameyāṇām sattvānām avipulāni cittāny avi-
pulāni cittānīti yathābhūtam prajānāti || punar aparam Subhūte
Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām sattvā-
nām vipulāni cittāni vipulāni cittānīti yathābhūtam prajānāti || 5
katham ca Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyā-
prameyāṇām sattvānām vipulāni cittāni vipulāni cittānīti yathā-
bhūtam prajānāti | na hīyante Subhūte tāni cittāni na viva-
rdhante tāni cittāni na vigacchanti tāni cittāni avigamatvād
eva cittānām | evam hi Subhūte Tathāgata imām prajñāpāra-
mitām āgamyāprameyāṇām sattvānām vipulāni cittāni vipulāni
cittānīti yathābhūtam prajānāti || 10

vipula-eitta-jñānam vaktum vyatirekānvaya-mukhena hāraka-dvayam āha :
avipulāni cittānīty-ādi. asamutthāna-yogāni Subhūte tāni cittāny asamutthāna-
paryāpannānīti tattvato 'nutpatteḥ kāraṇa¹-sambandha-śūnyatvenāsamutthāna- 15
yogāni. prādurbhāva-virahāt. kāmādi-dhātāv apratibaddhatvāt tāni cittāny
asamutthāna²-paryāpannāni. evam anupalambhād avipulāni³. na hīyanta ity-ādi.
vināśābhāvān na hīyante, utpādābhāvān na vivardhante, ata eva kvacid⁴-gama-
nābhāvenāvigamatvān na vigacchany, evam dharmadhātu-svābhāvyād vipulāni
cittānīti. 20

punar aparam Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām
āgamyāprameyāṇām sattvānām a-mahad-gatāni cittāny a-mahad-
gatāni cittānīti yathābhūtam prajānāti || katham ca Subhūte
Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām sattvā-
nām a-mahad-gatāni cittāny a-mahad-gatāni cittānīti yathā-
bhūtam prajānāti | anāgatikāni Subhūte tāni cittāny agati-
kāny aparyāpannāni || evam hi Subhūte Tathāgata imām pra- 25

1. kāra PC. rgyu. 2. °ttāni sam° P, °tvāt tāny asam° CT. sems de-dag ni kun-
nas sloṇ-ba med-pa. 3. °mbhādi vip° P. 4. °vam kacid P.

jñāpāramitām āgamyāprameyāṇāṁ sattvānāṁ a-mahad-gatāni
 cittāny a-mahad-gatāni cittānīti yathābhūtam prajānāti || punar
 aparam Subhūte Tathāgata imām prajñā(264)pāramitām āga-
 myāprameyāṇāṁ sattvānāṁ mahad-gatāni cittāni mahad-gatāni
 5 cittānīti yathābhūtam prajānāti || katham ca Subhūte Tathā-
 gata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇāṁ sattvānāṁ
 mahad-gatāni cittāni mahadgatāni cittānīti yathābhūtam prajā-
 nāti || samatā-samāni Subhūte tāni cittāni svabhāva-samāni ||
 evam hi Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyā-
 10 prameyāṇāṁ sattvānāṁ mahad-gatāni cittāni mahad-gatāni
 cittānīti yathābhūtam prajānāti ||

mahad-gata-citta-jñānam kathayan¹ vyatirekānvaya-mukhena hāraka-dvayam
 āha : a-mahad-gatāni cittānī [Tib. 206^a]ty-ādi. anāgatikāni Subhūte tāni cittāny
 agatikāny aparyāpannānīti satkārya-pratiṣedhenātītād adhvānas tad' āgamana-
 15 vaikalyād anāgatikāni cittāni. sarv'ātmanā vināśād anāgate 'pi kāle gamanā-
 nupapatter agatikāni. pratyutpanne 'py e(P.154^b)kāneka-svabhāva-vaidhuryād
 aparyāpannāni. evam a-mahad-gatāni. samatā-samāni Subhūte tāni cittāni sva-
 bhāva-samānīti tattvato 'nutpāda-rūpatvād ātm'ādi-niḥsvabhāva-tulyatvena sa-
 matā-samāni cittāni. tathya-samvṛtyā tu sarva-guṇ'āvāhaka-rūpena pratibhāsa-
 20 nān māyā-svabhāva-samāni. evam mahad-gatāni.

punar aparam Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām
 āgamyāprameyāṇāṁ sattvānāṁ apramāṇāni cittāny apramāṇāni
 cittānīti yathābhūtam prajānāti || katham ca Subhūte Tathā-
 gata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇāṁ sattvānāṁ
 apramāṇāni cittāny apramāṇāni cittānīti yathābhūtam prajā-
 nāti | aniśrayatvāt Subhūte tāni cittāny apramāṇāni || evam
 hi Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyā-
 nām sattvānāṁ apramāṇāni cittāny apramāṇāni cittānīti yathā-

1. °yitum CT.

bhūtam prajānāti ||

apramāṇa-citta-jñānam nirdiśānn āha : *apramāṇāni cittānīty-ādi. aniśra=yatvād iti na hi pratiniyatas teṣām āśrayo vidyata ity apramāṇāni.*

punar aparam Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām
āgamyāprameyāṇām sattvānām sanidarśanāni cittāni sanidarśa- 5
nāni cittānīti yathābhūtam prajānāti || katham ca Subhūte
Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām sattvā-
nām sanidarśanāni cittāni sanidarśanāni cittānīti yathābhūtam
prajānāti | sama-darśanāni Subhūte tāni cittāni citta-svabhā-
vāni || evam hi Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām 10
āgamyāprameyāṇām sattvānām sanidarśanāni cittāni sanidarśa-
nāni cittānīti yathābhūtam prajānātti || punar aparam Subhūte
Tathāgata imām prajñāpāramitā(265)m āgamyāprameyāṇām 15
sattvānām anidarśanāni cittāny anidarśanāni cittānīti yathā-
bhūtam prajānāti || katham ca Subhūte Tathāgata imām pra-
jñāpāramitām āgamyāprameyāṇām sattvānām anidarśanāni
cittāny anidarśanāni cittānīti yathābhūtam prajānāti | alakṣa-
natvād artha-viviktatvāt Subhūte adṛśyam tac cittam trayāṇām
cakṣuṣām sarveṣām vā an-avabhāsa-gatam | evam hi Subhūte
Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām sattvā- 20
nām anidarśanāni cittāny anidarśanāni cittānīti yathābhūtam
prajānāti ||

anidarśana¹-citta-jñānam pratipādayan pūrvavad dhāraka-dvayam āha :
*sanidarśanāni cittānīty-ādi. sama-darśanāni Subhūte tāni cittāni citta-svabhā-
vānīti māyōpam'ātma-samvedanatayā sama-darśanāni. tulyōpalambha-rūpāṇi 25
sarvāṇy eva jñānāni kuśalākuśala-vāsanābhiś citatvāc² citta-svabhāvāni ³saṁcita-
vāsanā-rūpāṇi³. evam̄ sanidarśanāni⁴. alakṣaṇatvād ity-ādi. tattvato varta-*

1. sunid° P. bstan-du yod-pa(!) cf. verse 15 below p. 560. 2. cittatvāc PC. bsags-
pa yin-paḥi-phyir-na. 3 ... 3. om. Tib. 4. saṁnid° C.

māna-svarūpa-virahenālakṣaṇatvād atītānāgata-rūpābhyaṁ saha yathākramam
kārya-kāraṇa-sambandhānupapattyā [Tib. 206^b] 'rtha-viviktatvāt trayāṇāṁ mām-
sādi-cakṣuṣāṁ sarveṣāṁ vā pāñcānām avisayatvenān-avabhāsa-gatam adṛsyam
cittam. evam anidarśanāni.

5 punar aparaṁ Subhūte Tathāgata imāṁ prajñāpāramitām
āgamyāprameyāṇāṁ sattvānāṁ sapratighāni cittāni sapratighāni
cittānīti yathābhūtam prajānāti || katham ca Subhūte Tathāgata
imāṁ prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇāṁ sattvānāṁ sapra-
tighāni cittāni sapratighāni cittānīti yathābhūtam prajānāti ||
10 asatsaṁkalpitāni Subhūte tāni cittāni śūnyāny ārambana-
vāśikāni || evam hi Subhūte Tathāgata imāṁ prajñāpāramitām
āgamyāprameyāṇāṁ sattvānāṁ sapratighāni cittāni sapratighāni
cittānīti yathābhūtam prajānāti ||

15 punar aparaṁ Subhūte Tathāgata imāṁ prajñāpāramitām
āgamyāprameyāṇāṁ sattvānāṁ apratighāni cittāny apratighāni
cittānīti yathābhūtam prajānāti || katham ca Subhūte Tathāgata
imāṁ prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇāṁ sattvānāṁ apra-
tighāni cittāny apratighāni cittānīti yathābhūtam prajānāti |
a-dvaya-bhūtāni Subhūte tāni cittāni (266) a-bhūta-saṁbhūtāni ||
20 evam hi Subhūte Tathāgata imāṁ prajñāpāramitām āgamyā-
prameyāṇāṁ sattvānāṁ apratighāni cittāny apratighāni cittānīti
yathābhūtam prajānāti ||

25 punar aparaṁ Subhūte imāṁ Tathāgata prajñāpāramitām
āgamyāprameyāṇāṁ sattvānāṁ sōttarāṇi cittāni sōttarāṇi cittā-
nīti yathābhūtam prajānāti || katham ca Subhūte Tathāgata
imāṁ prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇāṁ sattvānāṁ sōttarāṇi
cittāni sōttarāṇi cittānīti yathābhūtam prajānāti | yā Subhūte
sōttarasya cittasya yathābhūtatā na tatrāsti manyamānatā ||
evam hi Subhūte Tathāgata imāṁ prajñāpāramitām āgamyā-

prameyāṇām sattvānām sottarāṇi cittāni sottarāṇi cittānīti
yathābhūtam prajānāti ||

punar aparaṇ Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām
āgamyāprameyāṇām sattvānām anuttarāṇi cittāny anuttarāṇi
cittānīti yathābhūtam prajānāti || katham ca Subhūte Tathā-
gata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām sattvānām
anuttarāṇi cittāny anuttarāṇi cittānīti yathābhūtam prajānāti |
anv api hi Subhūte cittam anupalabdham tato niṣprapañcāni
tāni cittāni || evam hi Subhūte Tathāgata imām prajñāpāra-
mitām āgamyāprameyāṇām sattvānām anuttarāṇi cittāny anutta-
rāṇi cittānīti yathābhūtam prajānāti || 10

punar aparaṇ Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām
āgamyāprameyāṇām sattvānām asamāhitāni cittāny asamāhitāni
cittānīti yathābhūtam prajānāti || katham ca Subhūte Tathāgata
imām prajñāpāramitām āgamyā(267)prameyāṇām sattvānām
asamāhitāni cittāny asamāhitāni cittānīti yathābhūtam prajā-
nāti | asama-samāni hi Subhūte tāni cittāny asamavahitāny
evam asamāhitāni tāni cittāni || evam hi Subhūte Tathāgata
imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām sattvānām asamā-
hitāni cittāny asamāhitāni cittānīti yathābhūtam prajānāti || 20

punar aparaṇ Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām
āgamyāprameyāṇām sattvānām samāhitāni cittāni samāhitāni
cittānīti yathābhūtam prajānāti || katham ca Subhūte Tathā-
gata imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām sattvānām
samāhitāni cittāni samāhitāni cittānīti yathābhūtam prajānāti |
sama-samāni hi Subhūte tāni cittāni samavahitāny evam samā-
hitāni cittāny ākāśa-samāni || evam hi Subhūte Tathāgata
imām prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇām sattvānām samā-
hitāni cittāni samāhitāni cittānīti yathābhūtam prajānāti || 25

punar aparaṁ Subhūte Tathāgata imāṁ prajñāpāramitām
 āgamyāprameyāṇāṁ sattvānāṁ avimuktāni cittāny avimuktāni
 cittānīti yathābhūtam prajanāti || katham ca Subhūte Tathā-
 gata imāṁ prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇāṁ sattvānāṁ
 5 avimuktāni cittāny avimuktāni cittānīti yathābhūtam prajanāti |
 svabhāva-vimuktāni Subhūte tāni cittāny a-bhāva-svabhāvāni ||
 evam hi Subhūte Tathāgata imāṁ prajñāpāramitām āgamyā-
 prameyāṇāṁ sattvānāṁ avimuktāni cittāny avimuktāni cittānīti
 yathābhūtam prajanāti ||

10 punar aparaṁ Subhūte Tathāgata imāṁ prajñāpāramitām
 āgamyāprameyāṇāṁ (268) sattvānāṁ vimuktāni cittāni vi-
 muktāni cittānīti yathābhūtam prajanāti || katham ca Subhūte
 Tathāgata imāṁ prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇāṁ sattvā-
 nāṁ vimuktāni cittāni vimuktāni cittānīti yathābhūtam pra-
 15 janāti | cittām hi Subhūte Tathāgatena nātītam upalabdhām
 nānāgatām na pratyutpannam upalabdhām asattvāc cittasya ||
 evam hi Subhūte Tathāgata imāṁ prajñāpāramitām āgamyā-
 prameyāṇāṁ sattvānāṁ vimuktāni cittāni vimuktāni cittānīti
 yathābhūtam prajanāti ||

20 yathōkta-jñānam eva sapratigh'āditvena¹ kathācid vyāvṛttyōcyata iti
 pratipādayan sapratighāni (P.155^a) cittānīty-ādy-āṣṭau hārakān āha : asat-
 samkalpitānīty-ādi. asatā 'vidyamānenōtpād'ādi-rūpeṇa samkalpitāny adhyā-
 ropitāni² cittāni śūnyāny asvabhāvāny ālambana-vaśikāni samvṛty' ālambana-
 paratantrāṇi³. evam pramāṇa-bādhitatvāt sapratighāni.

25 a-dvaya-bhūtānīty-ādi. utpādānupāda-rahitatvenā-dvaya-bhūtāni. tattvato
 'bhavanam eva samvṛtyā bhavanam ity a-bhūta-sambhūtāni. evam pramāṇopā-
 pannatvād apratighāni.

yā Subhūte sōttarasyēty-ādi. ātm'ādy-abhiniveśena sōttarasya nyūnāvasthām⁴

1. °nam evam apratipād° PT. 2. °ni tāni PC. 3 °mbaṇāpar° P. 4. °sthā C.

prāptasya cittasya yā yathā-bhūtatā nairātmya-saṃvedanatā na tatrāsti manya-
mānatā satkāy'ādi-dṛṣṭy-upalambhatā. tasmād evam¹ saṃvṛtyā sottarāṇi.

aṇv api hīty-ādi. yasmāt paramārthato 'ṇu-mātram api cittam vastu-sva-
rūpam nōpalabdhāṇ tasmād buddhatvāvasthāyām iva prthag-janāvasthāyām
prakṛti-vaiyavadānika-svabhāvena sarva-rūp'ādi-nimittāpagamān nihprapañcāni. 5
evam³ tattvato niruttarāṇi cittāni. [Tib. 207^a] asama-samāni hīty-ādi. utpād'ādi-
doṣa-vaiśamyād asamena grāhyena samāni. tad-grāhakatvena² pravṛttāni cittāni
vikṣepād a-kṛta-samādhānatvenāsamavahitāni. evam asamāhitāni.

sama-samāni hīty-ādi. sarva-doṣa-vaiśamyānupapatteḥ samo dharma-dhātus,
tena sahānutpād'ādinā³ tulyatvāt samāni. vikṣepāt kṛta-pratīkāratvena samava- 10
hitāni. tattvato 'vidyamāna-svabhāvatven' ākāśa-samāni. evam samāhitāni.

svabhāva-vimuktānīty-ādi. nyāyānuyāyi-janma-rahitatvāt svabhāva-vimu-
ktāni cittāni avidyamāna-sattā-rūpatvād abhā(P.155^b)va-svabhāvāni. tataś ca
bandhāpanayana-pūrvaka-mokṣābhāvād avimuktāni cittāni.

cittam hīty-ādi. yasmād ekāneka-svabhāva-vaidhuryenāsattvāc cittam trai= 15
kālikāṇ Tathāgatenānupalabdhāṇ. tasmāt prakṛtyā dvividh'āvaraṇā⁴-vigamād
vimuktāni.

punar aparaṇ Subhūte Tathāgata imāṁ prajñāpāramitām
āgamyāprameyāṇāṁ sattvānām adṛṣyāni cittāny adṛṣyāni
cittānīti yathābhūtam prajānāti || katham ca Subhūte
Tathāgata imāṁ prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇāṁ sattvā- 20
nām adṛṣyāni cittāny adṛṣyāni cittānīti yathābhūtam prajānāti ||
asattvāt Subhūte 'dṛṣyam tac cittam abhūtatvād avijñeyam
apariniśpattito 'grāhyam prajñā-cakṣuṣā divyena cakṣuṣā kutah
punar māmsa-cakṣuṣā sarveśām an-avabhāsa-gatatvāt || evam hi
Subhūte Tathāgata imāṁ prajñāpāramitām āgamyāprameyāṇāṁ 25
sattvānām adṛṣyāni cittāny adṛṣyāni cittānīti yathābhūtam pra-
jānāti || evam hi Subhūte prajñāpāramitā tathāgatānām arha-

1. eva P. 2. grah° C. 3. ? C, samāhānutp° P. 4. vividh'āvaraṇā° C.

tām samyaksambuddhānām asya lokasya samdarśayitri ||

prabhedam nirdisyēdānīm adrśya-citta-jñānam vaktum āha : adrśyāni
cittānīty-ādi. asattvāt Subhūte 'drśyam iti laksāna-sūnyatvenāsattvād adrśyam
kalpitam cittam. hetv-abhāvenābhūtatvād avijñeyam paratantram¹. [Tib. 207^b]
5 svarūpāvidyamānatvena parinispennatvād² agrāhyam parinispennam cittam.
pratyekam prajñā-cakṣur-ādibhiḥ tribhīḥ sambandhanīyam. pañcānām vā³ bud-
dha⁴-dharma-cakṣur-ādīnām⁵ an-avabhāsa-gatavād adrśyādikam avagantavyam.
evam hi Subhūte prajñāpāramitēty-ādy-upasamhāra-padam saṃksipta-citta-
jñān'ādī-hārakānte⁶ 'pi pratyekam sambandhanīyam.

10 punar aparam Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām
āgamyāprameyānām asamkhyeyānām para-sattvānām para-
pudgalānām unmiñjita-nimiñjitatāni yathābhūtam prajānāti ||
katham ca Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyā-
prameyānām asamkhyeyānām para-sattvānām para-pudgalānām
15 unmiñjita-nimiñjitatāni yathābhūtam prajānāti | sarvāṇi tāni
(269) Subhūte rūpa-niśritāny utpadyamānāny utpadyante iti
yathābhūtam prajānāti | evam vedanā samjñā samskārāḥ sa-
rvāṇi tāni vijñāna-niśritāny utpadyamānāny utpadyante iti
yathābhūtam prajānāti || tatra Subhūte katham Tathāgatena
20 tāny unmiñjita-ni- miñjitatāni rūpa-niśritāni vijñātāni bhavanti |
evam vedanā samjñā samskārāḥ katham Tathāgatena tāny unmi-
ñjita-nimiñjitatāni vijñāna-niśritāni vijñātāni bhavanti | bhavati
Tathāgataḥ param marañād iti rūpa-gatam etat | na bhavati
Tathāgataḥ param marañād iti rūpa-gatam etat | bhavati ca na
25 bhavati ca Tathāgataḥ param marañād iti rūpa-gatam etat |

1. Tib. adds here: yoñs-su ma-grub-pas-na gzuñ-du med-pa ses bya-ba ni=apa=riniśpattito 'grāhyam iti. 2. °mānatvenāp° PCT. yoñs-su grub-pa yin-pahi phyir.

3. ca C. 4. om. C. 5. Tib. adds here: thams-cad-la=sarveśām. See Ed.

6. See P. 152ª ult.

nāīva bhavati na na bhavati Tathāgataḥ param marañād iti rūpa-gatam etat| evam vedanā samjñā saṃskārāḥ| bhavati Tathāgataḥ param marañād iti vijñāna-gatam etat| na bhavati Tathāgataḥ param marañād iti vijñāna-gatam etat| bhavati ca na bhavati ca Tathāgataḥ param marañād iti vijñāna-gatam etat| nāīva bhavati na na bhavati Tathāgataḥ param marañād iti vijñāna-gatam etat| śāsvata ātmā 'valokaś cēdam eva satyam moham anyad iti rūpa-gatam etat| aśāsvata ātmā 'valokaś cēdam eva satyam moham anyad iti rūpa-gatam etat| śāsvatas cāśāsvata ātmā 'valokaś cēdam eva satyam moham anyad iti rūpa-gatam etat| nāīva śāsvato nāśāsvata ātmā 'valokaś cēdam eva satyam moham anyad iti rūpa-gatam etat| evam vedanā samjñā saṃskārāḥ| śāsvata ātmā 'valokaś cēdem eva satyam moham anyad iti vijñāna-gatam etat| aśāsvata ātmā 'valokaś cēdam eva satyam moham anyad iti vijñāna-gatam etat| śāsvatas cāśāsvata ātmā 'valokaś cēdam eva satyam moham anyad iti vijñāna-gatam etat| nāīva śāsvato nāśāsvata ātmā 'valokaś cēdam eva satyam moham anyad iti rūpa-gatam etat| antavān ātmā 'valokaś cēdam eva satyam moham anyad iti rūpa-gatam etat| anantavān ātmā 'valokaś cēdam eva satyam moham anyad iti rūpa-gatam etat| antavāmś cānanta-vāmś c' ātmā 'valokaś cēdam eva satyam moham anyad iti rūpa-gatam etat| nāīvāntavān nānantavān ātmā 'valokaś cēdam eva satyam moham anyad iti rūpa-gatam etat| evam vedanā samjñā saṃskārāḥ| antavān ātmā 'valokaś cēdam eva satyam moham anyad iti vijñāna-gatam etat| anantavān ātmā 'valokaś cēdam eva satyam moham anyad iti vijñāna-gatam etat| antavāmś cānantavāmś c' ātmā 'valokaś cēdam eva satyam moham anyad iti vijñāna-gatam etat| nāīvāntavān nānantavān ātmā

'valokaś cēdam eva satyam̄ moham̄ anyad iti vijñāna-gatam̄ etat| sa jīvas tac charīram̄ idam̄ eva satyam̄ moham̄ anyad iti rūpa-gatam̄ etat| anyo jīvo 'nyac charīram̄ idam̄ eva satyam̄ moham̄ anyad iti rūpa-gatam̄ etat| evam̄ vedanā sam-
 5 jñāna samskārāḥ| sa jīvas tac charīram̄ idam̄ eva satyam̄ moham̄ anyad iti vijñāna-gatam̄ etat| anyo jīvo 'nyac charīram̄ idam̄ eva satyam̄ moham̄ anyad iti vijñāna-gatam̄ etat|| evam̄ hi Subhūte Tathāgatenārhatā samyaksambuddhenemāṁ prajñāpā-
 10 ramitām̄ āgamyāprameyānām̄ asamkhyeyānām̄ para-sattvānām̄ para-pudgalānām̄ tāny unmimiñjita-nimiñjitāni rūpa-niśritāni vijñātāni bhavanti| evam̄ vedanā samjñā samskārāḥ| tāny unmimiñjita-nimiñjitāni vijñāna-niśritāni vijñātāni bhavanti|

cittōnmiñjitādi-jñānam̄ kathayann āha : *unmiñjitāni nimiñjitānityādi.*
 tatra : vidhi-mukhena yaḥ sva-viṣaye citta-prasaraḥ so 'yam *unmiñjaḥ*. pra-
 15 tiṣedha-mukhena viṣayāntarāc cittasyāpasarpaṇam̄¹ *nimiñjaḥ*. tat-samjātatvād *unmiñjita-nimiñjitāni*. laukika-lokottara-prasiddhi-bhedāt para-sattvānām̄ para-
 pudgalānām̄ iti dvayam uktam̄. *rūpa-niśritānityādi*. saryāṇy eva vidhi-pra-
 tiṣedha-mukhena *rūpādi-pañca-skandhāśritāny utpadyante* cittānity arthāḥ. tad
 eva kathayann āha : *bhavati Tathāgata* ityādi. marañād uttarakālam̄ *Tathāgato*
 20 *bhavati* tirobhāva-rūpenāvasthānāt kim iti kākvāpraśna-karaṇāt² Sāṃkhya-pra-
 bhṛtinām̄ *rūpādi-gato* 'yam unmiñjita-vikalpaḥ. tathāiva (P.156^a) sarv'ātmanā
 niravaya-vināśān na bhavatīti Lokāyatikānām̄³ nimiñjita-vikalpaḥ. avasthātūr
 ekatvād avasthāyāś ca bhinnatvād yathākramam̄ pūrvavat *bhavati* na bhavatīti
 Digambara-prabhṛtinām̄ ubhaya-vikalpaḥ. tattvānyatva⁴-rūpenāvācyatvān na
 25 *bhavati* na na bhavatī [Tib.208^a]ti Pudgalavādinām̄ ubhaya-pratiṣedhādhiṣṭhāno
 vikalpaḥ. ete ca vikalpās tattvato 'nutpannatvād atathyā-samvṛti-bhāviny-ātma⁵-
 svabhāve Tathāgate na kathaṇeit pratishṭhām̄⁶ labhante. tathā śūnyatā-deśanā-
 yām avineya-janāpekṣayā sthāpanīya⁷-praśnatvena vyavasthāpitāḥ pradeśāntare.

1. °nān C, °syōp° P. 2. °śnāt P & Tib. 3. Lauk° T. 4. °nyata P.

5. ātmā° PC. 6. °śṭhā P, °śṭhāyām̄ C. 7. vasth° PT, vasthānīya C. bṣag-ste luṇ-
 bstan-pa.

evam śāśvata ātmēty¹-ādayo 'vagantavyāḥ. parṣan-maṇḍale tasmin yathōkta-prabhed'ātma-dṛṣṭy-upetānāṁ samnihita-vineya-janānāṁ āśayānurodhāt etāvat² prabhedōpādānam.

punar aparam Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām
āgamyāprameyānām asaṁkhyeyānām para-sattvānām para-
pudgalānām tāny unmiñjita-nimi(271)ñjitāni yathābhūtam pra-
jānāti || iha Subhūte Tathāgato rūpam jānāti || katham ca
Subhūte Tathāgato rūpam jānāti | tathā Subhūte Tathāgato
rūpam jānāti yathā tathatā || evam hi Subhūte Tathāgato
rūpam jānāti || evam vedanā samjñā samskārah | iha Subhūte
Tathāgato vijñānam jānāti || katham ca Subhūte Tathāgato
vijñānam jānāti | tathā Subhūte Tathāgato vijñānam jānāti
yathā tathatā || evam hi Subhūte Tathāgato vijñānam jānāti ||
evam hi Subhūte Tathāgata imām prajñāpāramitām āgamyā-
prameyānām asaṁkhyeyānām para-sattvānām para-pudgalānām
tāny unmiñjita-nimiñjitāni yathābhūtam prajānāti || 15

tathatākāra-jñānam vaktum āha : punar aparam Subhūte Tathāgata ity-ādi.
tathā Subhūte Tathāgato rūpam jānāti yathā tathatēti
yah pratītya-samutpādah śūnyatā sāiva te matā |
iti tathatākāreṇa rūp'ādi-skandha-parijñānād unmiñjit'ādīnām api tathatā-pari= 20
jñānam iti yāvat.

evam hi Subhūte Tathāgatas tathāgata-tathatayā ca
skandha-tathatayā ca unmiñjita-nimiñjita-tathatayā ca tathatām
prajñapayati | yāva ca Subhūte skandha-tathatā sāiva loka-
syāpi tathatā || 25
samyaksambuddhasya tathatā'vabodha-tat-para-samākhyāna-prajñapanā-jñā-
nam ca kathayann āha : evam hi Subhūte tathāgata-tathatayā ca skandha-

1. °tmā cēty PCT. 2. eva tāvat T. om. Tib.

tathatayā¹ ca unmiñjita-nimiñjita-tathatayā¹ cēty-ādi. tathatām prajñapayatīti sarva-dharmānuyāyinīm tathatām eka-rūpeṇa vyavasthāpayati. anena tathatā-prajñapana-jñānam uktam. tad ev' āha yāvā cēty-ādinā.

5 tat kasya hetoh | uktam hy etat Subhūte Tathāgatena,
 pañca skandhā loka iti samjñatā iti || tasmāt tarhi Subhūte
 yā skandha-tathatā sā loka-tathatā yā loka-tathatā sā sarva-
 dharma-tathatā yā sarva-dharma-tathatā sā srotaāpatti-phala-
 tathatā yā srotaāpatti-phala-tathatā sā sakṛdāgāmi-phala-tathatā
 yā sakṛdāgāmi-phala-tathatā sā 'nāgāmi-phala-tathatā yā 'nāgā-
 10 mi-phala-tathatā sā 'rhattva-phala-tathatā yā 'rhattva-phala-
 tathatā sā pratyekabuddhatva-tathatā yā pratyekabuddhatva-
 tathatā sā tathāgata-tathatā | iti hi tathāgata-tathatā ca skandha-
 tathatā ca sarva-dharma-tathatā ca sarvārya-srāvaka-pratyeka-
 buddha-tathatā ca ekāivāśā tathatā 'nekabhāvābhāvāpagatā
 15 'nekatvād anānātvād akṣayatvād avikāratvād advayatvād advai-
 dhīkāratvāt || evam esā Subhūte tathatā Tathāgatēan (272)
 prajñāpāramitām āgamyābhisaṁbuddhā ||

nanu dharmiṇo bhinnatve² katham abhedas tathatāyā iti tat kasya (P.156^b)
 hetor ity āśaṅky' āha : uktam hī [Tib. 208^b]ty-ādi. yasmāt pañca skandhā loka iti³
 20 samjñatāh⁴ samkhyātā iti Bhagavatā pañca-skandhaiḥ sarva-dharma-nirdeśādhikāre
 kathitam, tasmān na loko 'nyo nityādi-lakṣaṇo bhinnah.⁵ kevalam samnihita-
 vineya-pratipatty-apekṣayā⁶ bhinna-dharmitvenōktah. tad eva vaktum āha :
 tasmāt tarhīty-ādi. aneka-bhāvābhāvāpagatēti tattvato 'nutpāda-rūpatvena vastu-
 dharma-samatikramān nāīkatvam nāpi nānātvam iti śūnyatā-rūpeṇāīkāīvāśā
 25 tathatā sarva-darma-vyāpinī ghaṭa-paṭāder anekasmāt bhāvāt prāgabhāvādi-
 lakṣaṇāc cābhāvād apagatā prayoga-mārgē. tathā darśana-bhāvanā-viṣesa-niṣṭhā-
 mārgeṣu ea⁷ yathākramam akṣayatvād avikāratvād advayatvād advaidhīkāratvād

1 ... 1. om. PT. 2. °tvena C. 3. ity ādi CT. 4. °tā C, °mjjñitāḥ P. 5. °nābh°
 P. 6. °t̄tyayekṣ° C, °t̄tyayekṣepā P. śes-pa-la ltos-nas. 7. om. P.

ekānvāṇīṣā tathatēti yojoym. prajñāpāramitām āgamyābhisambuddhēty anena tathatā'vabodha-jñānam āveditam.

evam hi Subhūte prajñāpāramitā tathāgatānām arhatām samyaksambuddhānām asya lokasya samdarśayitri | evam hi Subhūte Tathāgato 'sya lokasya lokam samdarśayati | evam cāsyā lokasya darśanam bhavati | evam hi Subhūte prajñāpāramitā tathāgatānām arhatām samyaksambuddhānām mātā jananī janayitri || evam hi Subhūte Tathāgatas tathatām abhisambudhyā lokasyā tathatām jānāti ^{विवर्तना} ^{विवर्तना} avitathatām jānāty ananyatathatām jānātīti pada-trayam vācyam^४. tathatām abhisambuddhah sams Tathāgata ity ucyata ity anena 10 tathatā-parijñānam [Tib. 209^a] āveditam.

lokasya lokam samdarśayatīti bhāvābhiniveśino lokasya māyōpamam^१ lokam kathayati. kalpita^२-paratantra-pariniṣpanna-svabhāvānām māyōpamatā^३-darśanād yathākramam tathatām jānāti avitathatām jānāti ananyatathatām jānātīti padatrayam vācyam^४. tathatām abhisambuddhah sams Tathāgata ity ucyata ity anena 15 tathatā-parijñānam [Tib. 209^a] āveditam.

sthavirah Subhūtir āha | gambhīrā Bhagavāms tathatā | ato Bhagavāms tathatāto buddhānām bhagavatām bodhiḥ prabhāvyate prakāśyate || ko 'tra Bhagavann anyo 'dhimokṣyate 'vinivartanīyo bodhisattvo mahāsattvo 'rhan vā paripūrṇa-samkalpo dr̥ṣṭi-sampanno vā pudgalah | tathā hi Bhagavann imāni sthānāni parama-gambhīrāṇi Tathāgatenābhisambudhy' ākhyātāni ||

evam ukte Bhagavān āyuṣmantam Subhūtim etad avocat | evam etat Subhūte evam etat | parama-gambhīrāṇimāni sthānāni Tathāgatenābhisambudhy' ākhyātāni | tathā hi Subhūte

1. °ma P. 2. kun-tu brtags-pa = parikalpita: but often kalpita = brtags-pa is used.
3. °pama T. 4. yojoym P. brjod-do.

'kṣayaśā tathatā yā Tathāgatenābhisaṁbuddhā abhisambudhyā-
kṣayā 'kṣayaīv' ākhyatā ||

ko 'tra Bhagavann anyo 'dhimokṣyata iti nāīva kaścid aniyata-gotr'ādir
adhimuñcati.¹ kim tarhi. viśiṣṭa eva pudgala ity āha: avinivartanīya ity-ādi.

5 abhisambudhy' ākhyatānīti tathatā-samākhyāna-jñānam anena nirdiṣṭam.
akṣayā 'ksa(P.157^a)yāv' ākhyatēti utpādād vā tathāgatānām anutpādād vā ta-
thāgatānām sthitāvaiśā dharmāṇām dharmatēti vacanād akṣayā tathatā 'kṣaya-
tvena nirdiṣṭā. tathatā'vabodh'ādi-jñāna-catuṣṭayam ekikṛtya nirdiṣṭam.

evam ato jñāna-lakṣaṇam sarvajñatā-saṁgrhītam śodaśa-prakāram bhavati.

10 tathā cōktam :

tathāgatasya nirvṛttau² I loke cālujyan'ātmake^{II}
sattvānām citta-caryāsu^{III} tat-saṁkṣepe^{IV} bahir-gatau^V || (14)

15 akṣay'ākāratāyām^{VI} ca sarāg'adau^{VII} pravistrte^{VIII}
mahadgate^{IX} 'pramāṇe^X ca vijñāne cānidarśane^{XI} || (15)

adrśya-citta-jñāne³ XII ca⁴ tad unmiñj'ādi-saṁjñakam^{XIII}
punas tathatākāreṇa teṣām jñānam atah param || (16)

tathatāyām⁵ XIV muner bodhe⁶ XV tat-par'ākhyānam^{XVI} ity ayam
20 sarvajñatā-dhikāreṇa jñāna-lakṣaṇa-saṁgrahaḥ || iti (17)

atha khalu Śakra-devēndra-pramukhāḥ kāmāvacarā rūpā-
vacarāś ca deva-putrā brahmakāyikānām ca viṁśati-deva-putra-
sahasrāṇi yena Bhagavāṁs tenopasamkramya Bhagavataḥ pādau
śirasā 'bhivandyākānte tasthuḥ | ekānta-sthitāś ca te kāmā-
vacarā rūpāvacarāś ca deva-putrā Bhagavantam etad avocan |
gambhirā Bhagavan dharmāḥ prakāsyante katham Bhagavann
25 atra lakṣaṇāni sthāpyante ||

(273) Bhagavān āha | śūnyam iti deva-putrā atra lakṣaṇāni
sthāpyante | ānimittam ity apraṇihitam iti deva-putrā atra

1. °ñjīt'ādi P. 2. °vṛtau PC. ḥbyuñ-ba. 3. jñānam P. 4. om P. 5. °yā
C. 6. °dha PT.

lakṣaṇāni sthāpyante| anabhisam̄skāra ity anutpāda ity anirodha ity asam̄kleśa ity avyavadānam ity abhāva iti nirvāṇam iti dharma-dhātūr iti tathatēti deva-putrā atra lakṣaṇāni sthāpyante||

tad-anantaram mārgajñatā¹-dvāreṇa² jñāna-lakṣaṇā¹-kathanārtham āha : 5
atha khalu Śakra-devēndra-pramukhā ity-ādi. *katham Bhagavann atra lakṣaṇāni sthāpyanta* iti kena prakāreṇa mārgajñatā³-dhikāre jñāna-lakṣaṇāni nirdisyante. *śūnyam* ity-ādi. *śūnyat'ānimittāpranihitānutpādānirodhā*[Tib. 209^b]saṃkleśā=vyavadvānābhāva-jñānāny aṣṭau sva-śabdenōktāni. svabhāva-jñānam nirvāṇam iti, aniśrita-jñānam dharma-dhātūr iti, ākāśa-lakṣaṇā³-jñānam tathatēty evam 10 jñāna-trayam vyavasthāpitam.

tat kasya hetoh | aniśritāni hi deva-putrā etāni lakṣaṇāni
 ākāśa-saṃdrśāni hi deva-putrā etāni lakṣaṇāni |

niryuktikam⁴ evēdam⁵ iti *tat kasya hetor* ity āśāṇky⁶ āha : *aniśritāni hīty-ādi.* yasmād etāni jñāna-lakṣaṇāni tattvato 'nutpāda-rūpatvān na kvacit prati= 15 baddhāni tasmād yathōkta-svabbāvānīti vākyārthah.

nātāni lakṣaṇāni Tathāgatenārhatā samyaksambuddhena
 sthāpitāni nātāni lakṣaṇāni rūpa-saṃkhyātāni | evam na vedanā-saṃjñā-saṃskāra-vijñāna-saṃkhyātāni⁽¹⁾ nātāni lakṣaṇāni rūpa-niśritāni na vedanā-saṃjñā-saṃskāra-vijñāna-niśritāni nātāni lakṣaṇāni devair vā nāgair vā manusyair vā sthāpitāni nātāni lakṣaṇāni sa-deva-mānuṣāsureṇa lokena śakyāni cālayitum || 20

dharma-tā'vikopana-jñānārtham āha : *nañ(P,157^b)tāni lakṣaṇānīty-ādi. cālayitum* iti vikopayitum.

tat kasya hetoh | sa-deva-mānuṣāsuro 'pi hi loka etal-

1... 1. om. Tib. 2. °tā'dhikāreṇa PT. cf. p148^a & 158^a. 3. °ṇam C. 4. niy° PC.
 5. °kam̄ ced T. (1) na vedanā saṃjñā saṃskārā vijñāna-saṅkhyātānītikha° na° ca°|

lakṣaṇa eva |

tathāiva tat kasya hetor ity āśaṅky' āha : sa-deva-mānuṣāsuro 'pi hīty-ādi.
etal-lakṣaṇa evēti avikopita-māyā¹-dharmatā-svabhāvah.

nāpy etāni lakṣaṇāni kenāpi hastena sthāpitāni ||

5 asam̄skāra-jñānārtham āha : nāpy etāni lakṣaṇāni kenāpi hastena sthā= pitānīti. asam̄skṛtatvād eva bhāvānām² iti bhāvah.

yo deva-putrā evam vaded idam ākāśam kenāpi sthāpitam
iti | api nu sa deva-putrāḥ samyagvadan vadet ||

avikalpa-jñānam vaktum āha : yo deva-putrā ity-ādi.

10 evam ukte kāmāvacarā rūpāvacarāś ca deva-putrā Bhaga= vantam etad avocan | na Bhagavann ākāśam kenacit sthāpitam ||
tat kasya hetoh | asam̄skṛtatvād Bhagavann ākāśasya n' ākāśam
kenacit sthāpitam ||

sam̄skṛtatve katham na sthāpitam iti tat kasya hetor ity āśaṅky' āha :
15 asam̄skṛtatvād iti. a-hetu-pratyaya-samudbhūtatvād ity arthaḥ.

atha khalu Bhagavāṁs tān kāmāvacarān rūpāvacarāṁś ca
deva-putrān āmantrayate sma | evam etad deva-putrā utpādād
vā tathāgatānām a(274)nutpādād vā tathāiva tāni lakṣaṇāni
sthitāni ||

20 prabheda-jñānārtham āha : atha khalu Bhagavāṁs tān ity-ādi. Tathāga= tena prakāśitatvāt.

tat kasya hetoh | yathātāni hi sthitāni tathā bhūtāni
Tathāgatenābhisaṁbuddhy' ākhyātāni | tasmād deva-putrāś Ta= thāgatas Tathāgata ity ucyate ||

1. °yōpamo CT. sgyu-mahi. 2. °vanām P, °vam C.

[Tib. 210^a] katham pūrvam avasthitānīti tat kasya hetor ity āśāṅky' āha : yathātānīty-ādi. ākhyātānīti sūnyatādi-rūpeṇa prabhedata¹ iti śesah.

atha khalv āyuṣmān Subhūtir Bhagavantam etad avocat |
gambhirāṇi Bhagavann imāni lakṣaṇāni Tathāgatenābhisaṁbu-
ddhāni tathāgatānām cāsaṅga-jñānam yad uta prajñāpāramitā | 5
asaṅga-jñānāya prajñāpāramitā tathāgatānām gocarah ||

evam ukte Bhagavān āyuṣmantam Subūtim etad avocat |
evam etat Subhūte evam etat | evam hi Subhūte prajñāpāra-
mitā tathāgatānām arhatām samyaksambuddhānām asya lokasya
samdarśayitri | 10

alakṣaṇa-jñānam kathayann āha : gambhirāṇi Bhagavann ity-ādi. asaṅga-
jñānam iti sarvābhiniveśa-rahitām paramārthato 'lakṣaṇa-jñānam niśpannāva-
sthāyām yad uta prajñāpāramitā buddhānām. tad ev' āha asaṅga-jñānāyēty-
ādinā. suniśpannāvasthāyām² punar asaṅga-jñānāya bhāvyamānā prajñāpāra-
mitā tathāgatānām eva³ sarvākāra-gocaro jñāna-viṣayī bhavati. 15

asya lokasya samdarśayitri 'ti yathōktaiḥ śoḍaśa-prakārair mārgajñatā-jñā-
nair loka-tattva-sāksāt-karaṇāl lokām samdarśayati.

tathā cōktam :

śūnyatve¹ sānimitte^{II} ca prañidhāna-vivarjane^{III}
anutpādānirodh'ādau^{IV-XI} dharmatāyā akopane^{XII} || (18) 20
asamskāre^{XIII} 'vikalpe^{XIV} ca prabhedālakṣaṇatvayoh^{XV,XVI}
mārgajñatā'dhikā(P.158^a)reṇa jñāna-lakṣaṇam iṣyate || iti. (19)

yathā Subhūte tathāgatā arhantaḥ samyaksambuddhā imām
dharmām prajñāpāramitām upaniśritya viharanti tathāvāite
dharmāḥ sadā sthitāḥ asthānatas tathāgatair abhisambuddhāḥ | 25
atas te dharmam evōpaniśritya viharanti |

tad-anantaram sarvākārajñatā-dvāreṇa jñāna-lakṣaṇārtham āha : yathā

1. bhed° P. 2. aniśp° PCT. śin-tu yoñs-su rdsogs-paḥi gnas-skabs-na. 3. evam
P. kho-na. 4. °jite CT.

Subhūte tathāgatā ity-ādi. tatra sva-dharmōpanisraya-vihāra¹-jñānam samyak-sambuddhasya kathayann āha: imam dharmam prajñāpāramitām ity-ādi. asthānata iti anivesataḥ. viharantīti dṛṣṭadharma-sukhavihārārtham adhigatam [Tib. 210^b] artham āmukhī-kṛtya viharanti.

5 dharmam satkurvanti gurukurvati mānayanti pūjayanti
arcayanty apacāyanti | prajñāpāramitaīvāiṣā Subhūte dharmā-
nām dharmatēti tathāgatā arhantah samyaksambuddhā prajñā-
pāramitām satkurvanti gurukurvanti mānayanti pūjayanty
arcayanty apacāyanti ||

10 satkāra-gurukāra-mānanā-pūjanā-jñānāni vaktum āha: dharmam satkurva-
ntīty-ādi. pūjayantīty asyārtham³ prayoga-prṣṭhāvasthā-bheden' āha: arcayanty
apacāyantīti. sāmānyena nirdiṣya viśeṣārtham āha: prajñāpāramitaīvātīty-ādi.

15 tat kasya hetoh | ato hi Subhūte prajñāpāramitātas tathā-
gatānām arhatām samyaksambuddhānām sarvajñatāyāḥ pra-
bhāvatā bhavati | kṛta-jñāḥ kṛta-vedinaś ca tathāgatā arhantah
samyaksambuddhāḥ || yat khalu Subhūte samyagvadanto va-
deyuh kṛta-jñāḥ kṛta-vedī 'ti tat Tathāgatām hi te samyagvada-
nto vadanti kṛta-jñāḥ kṛta-vedī 'ti || yat khalu Subhūte Tathāgato
'rhan samyaksambuddho yena-yena (275) yānen' āgato yayā-
20 yayā pratipadā 'nuttarām samyaksambodhim abhisambuddhāḥ
Tathāgatas tad eva yānam tām eva pratipadām anugṛhṇīte
'nupariplāyati tayaīva kṛta-jñatāyā kṛta-veditāyā | iyam Su-
bhūte Tathāgatasya kṛta-jñatā kṛta-veditā draṣṭavyā ||

viśeṣa-grahaṇe kim nibandhanam iti *tat kasya hetor* ity āśāṅky' āha: ato
25 hi Subhūta ity-ādi. tatra kṛta-jñāḥ pratyupakāra-karaṇāt. kṛta-vedino 'lpa-
syāpy² upakārasya mahattvena smaraṇāt. yānam mahāyānam. pratipad darśa-
nādi-mārgāḥ. anugṛhṇīte 'nupariplāyatīti taylor eva yathākramām varna-
vadanāt.

1. om. PT. gnas-pa. 2. 'nyasy^o C. 3. °rthe PC.

punar aparam Subhūte Tathāgatena sarva-dharmā akṛtā
akṛtā ity abhisambuddhā avikṛtā avikṛtā ity abhisambuddhā
anabhisamṣkṛtā anabhisamṣkṛtā ity abhisambuddhāḥ | iyam api
Subhūte Tathāgatasya kṛta-jñatā kṛta-veditā draṣṭavyā ||

akṛtaka¹-jñānam vaktum āha : *punar aparam Subhūte Tathāgatenēty-ādi.* 5
tatra kāraka-hetor asattvād akṛtāḥ. vināśa-hetor abhāvenāvikṛtāḥ. saṁskṛta-
svarūpa-virahād anabhisamṣkṛtāḥ.

prajñāpāramitām hy āgamya Subhūte Tathāgatasya arhataḥ
saṁyaksambuddhasyaīvam sarva-dharmeṣu jñānam pravṛttam || 10
anenāpi Subhūte paryāyena prajñāpāramitā tathāgatānām
arhatām saṁyaksambuddhānām asya lokasya saṁdarśayitri ||

sarvatraga-jñānam kathayann āha : prajñāpāramitām hīty-ādi. evam sarva-
dharmeṣu jñānam pravṛttam iti akṛtakatvādy²-avagamena jñānam utpannam.

evam ukte āyuṣmān Subhūtir Bhagavantam etad avocat |
yadā Bhagavan sarva-dharmā ajānakā apaśyakās tādā kathām 15
Bhagavan prajñāpāramitā tathāgatānām arhatām saṁyaksam-
buddhānām asya lokasya saṁdarśayitri ||

evam ukte Bhagavān āyuṣmantam Subhūtim etad avocat |
sādhu sādhu Subhūte yaś tvam Tathāgatam arhantam samya-
ksambuddham etam artham paripraśnikartavyam manyase || 20
Subhūtir evam āha | sarva-dharmā ajānakā apaśyakā iti | evam
etat Subhūte evam etat | sarva-dharmā ajānakā apaśyakāḥ ||

tattvato 'nutpannatve bhāvānām kathām dr̥ṣya-darśaka-darśanam ity āha :
yadā Bhagavann ity-ādi. tatra mano-vijñānenā pariechedābhāvād³ ajānakāḥ.
cakṣur-ādi-vijñānenōpalambha-[Tib. 211^a]virahād apaśyakāḥ. 25

kathām Subhūte sarva-dharmā ajānakā apaśyakāḥ | sarva-

1. °kam C. 2. °tatv° PC. 3. °cchedā-bh° P.

dharmaḥ hi Subhūte śūnyāḥ sarva-dharmaḥ hi Subhūte aniśritāḥ ||
 evam hi Subhūte sarva-dharmaḥ ajānakā apaśyakāḥ || evam ete
 Subhūte sarva-dharmaḥ prajñāpāramitām āgamyā tathāgatair
 abhisambuddhāḥ ||

5 niryuktika evāyam anuvāda ity āda : *katham* cēty¹-ādi. yasmāt sarva-
 dha(P.158^b)rmās tattvenōtpādābhāvāc chūnyāḥ, grāhya-grāhaka-sambandhānupa-
 patter aniśritāḥ, tasmād ajānakā apaśyakā ity arthāḥ. prajñāpāramitām c'
 āgamyētthām-bhūta-dharmāvabodhena lokasyādarśanam eva darśanam tattvataḥ.
 samvṛtyā tu yathā pratītam evēti bhāvah.

10 evam api Subhūte prajñāpāramitā tathāgatānām arhatām
 samyaksambuddhānām asya lokasya saṁdarśayitrī rūpasyādṛṣṭa-
 tvād evam veda(276)nāyāḥ samjñāyāḥ saṁskārāṇām vijñānasyā-
 dṛṣṭatvāt saṁdarśayitrī || evam hi Subhūte prajñāpāramitā
 tathāgatānām arhatām samyaksambuddhānām asya lokasya
 15 saṁdarśayitrī bhavati ||

adṛṣṭārtha-darśaka-jñānam nirdiśann āha : *rūpasyādṛṣṭatvād* ity-ādi. *rūp'ā-*
dy-adarśanam eva lokasya tattvato darśanam ity arthāḥ².

Subhūtir āha | katham Bhagavan rūpasyādṛṣṭatā bhavati |
 katham vedanāyāḥ samjñāyāḥ saṁskārāṇām katham Bhagavan
 20 vijñānasyādṛṣṭatā bhavati ||

Bhagavān āha | yadi Subhūte na rūp'ārambaṇam vijñā-
 nam utpadyate evam rūpasyādṛṣṭatā bhavati | evam vedanā
 samjñā saṁskārā yadi Subhūte na vijñān'ārambaṇam vijñānam
 utpadyate evam vijñānasyādṛṣṭatā bhavati || yā ca Subhūte
 25 rūpasyādṛṣṭā yā ca vedanāyāḥ samjñāyāḥ saṁskārāṇām yā ca
 Subhūte vijñānasyādṛṣṭatā sāiva lokasya dṛṣṭatā bhavati | evam
 hi Subhūte lokas' tathāgatena' dṛṣṭo' bhavati || evam hi Subhūte

1. ca is wanting in Ed. & Tib. 2. bhāvah T.

prajñāpāramitā⁶ tathāgatānām⁶ arhatām⁶ samyaksambuddhānām⁶
asyā⁶ lokasyā⁶ saṁdarśayitri⁶ ||

tad ev' āha katham Bhagavann ity-ādinā.

na rūp'ālambanam iti na rūp'ādi-nirbhāsam. sāiva¹ lokosya drṣṭatetī sac ca
sad iti jānāti, asac cāsad iti vacanād asato lokasyādarśanam eva darśanam. 5

katham ca Subhūte prajñāpāramitā⁶ lokam⁶ saṁdarśayati |
iti lokah⁶ śūnya⁶ iti lokam⁶ sūcayaty evam prajñāpayaty⁶ evam
lokam⁶ saṁdarśayati | iti loko⁶ cintya⁶ iti loka⁶ sānta⁶ iti loko
vivikta⁶ iti loka-viśuddhyā lokam⁶ sūcayaty evam lokam⁶ prajñā-
payaty evam saṁdarśayatītī || 10

pariśiṣṭa-jñāna-kathanārtham āha : katham cēty-ādi. iti lokah⁶ śūnya iti
loka-śūnyatākāra-jñānam uktam. iti lokam⁶ sūcayatītī loka-śūnyatā-sūcaka-jñā-
nam. evam jñāpayatītī loka-śūnyatā-jñāpaka²-jñānam. evam lokam⁶ saṁdarśa-
yatītī³ loka-śūnyatā-darśaka-jñānam. ity etāni trīṇi jñānāni yathākramam
saṁgrhīta-paripācita-vimocitānām vineyānām arthāya veditavyāni. tisrah⁶ sarva- 15
jñānatās cā[Tib. 211^b]bhipretya trividhārya-pudgalādhikāreṇa yathākramam⁶ pra-
deśa-vṛttim uddeśa-vṛttim pratyakṣa-vṛttim cādhikṛtyāvagantavyānīty ārya-
Vimuktiṣenah. iti loko⁶ cintya⁶ ity acintyatā-jñānam. iti lokah⁶ sānta⁶ iti sānta-
tā-jñānam. iti loko⁶ vivikta⁶ iti loka-nirodha-jñānam. iti loka-viśuddhyēty-ādinā
saṁjñā-nirodha-jñānam ca gaditam avagantavyam. 20

sarv'ākārajñatā-saṁgrhītāni yathōktāny eva ṣoḍāśa-jñānāny avasātavyāni.

tathā cōktam :

sva-dharmam upaniśritya (P.159^a) vihāre tasya, satkṛtau,

gurutve, mānanāyām ca, tat-pūjā'kṛtakatvayoh, || (20)

saṁvatra-vṛttimaj jñānam, adrṣṭasya ca darśakam⁴, 25

lokasya śūnyatākāra-sūcaka-jñāpakākṣagam⁵, || (21)

acintya-sāntatā'darśi, loka-saṁjñā-nirodhi⁶ ca,

jñāna-laksanam ity uktam sarv'ākārajñatā-naye || iti (22)

1. °vam P. 2. °pana P. 3. dars° P. 4. °śanam C. 5. °pakēks° P, °pakā(!)
C. 6. °dhe C.

Āryaśta-sāhasrikāyām prajñāpāramitāyām loka-saṁdarśana-
parivarto nāma dvādaśah || 285 ||

Abhisamayālaṁkār'ālokāyām Prajñāpāramitā-vyākhyāyām loka-saṁdarśana-
parivarto nāma dvādaśah.